

Waar religie en filosofie elkaar ontmoeten Ter herinnering aan Dick Vat

Dit artikel zouden Dick Vat en ik samen schrijven. Terwijl we er elk intensief mee bezig waren, stierf hij plotseling, op 7 januari 2014, voordat we het samen hadden kunnen bespreken. Ruim negen jaar trokken we samen op, in de gespreksgroep Quo Vadis en als persoonlijke vrienden. Hij schreef twee artikelen in deze rubriek ([VM,Vat]). Hij was een bewonderaar van Spinoza en zette zich in voor het verenigen van vrijzinnige religie en humanisme. Ik hoop dat dit artikel, dat ik nu alleen schrijf, een waardig eerbewijs aan hem is.

Dit artikel begint met een serie bloemlezingen uit publicaties van theologen, filosofen, historici en anderen, die deels in Quo Vadis onderwerp van gesprek zijn geweest. Deze teksten hebben me tot een visie gebracht die ik in het laatste deel beschrijf. Daarin raken vrijzinnige religie en ‘verbrede’ filosofie elkaar. Het brengt me tot een pleidooi om Het Apostolisch Genootschap te ontwikkelen tot een agnostische geloofsgemeenschap.

Rob Tijdeman

1. Inleiding

Bieri (een Zwitsers filosoof die meer bekendheid geniet als romanschrijver onder het pseudoniem Paul Mercier) heeft in zijn boek ‘Hoe willen wij leven?’ het verschil tussen een kerkelijke en een seculiere levensvisie als volgt omschreven:

De morele identiteit van mensen is vaak ingebed in een religieuze identiteit. Een religie is meestal een wereldbeeld met drie componenten: informatie over de oorsprong van de wereld, een voorstelling van morele integriteit en een voorstel voor het omgaan met ervaringen die onze krachten te boven dreigen te gaan, zoals dood, pijn en eenzaamheid.

Voor iemand die vanuit een religieuze identiteit leeft, bestaat er een definitie van een zinvol en gelukkig leven die van buiten komt en haar autoriteit aan heilige geschriften, een openbaring of een kerkelijke institutie ontleent. Voor een seculiere, wereldlijke identiteit is dat anders. De zin van zijn leven creëert een persoon zelf, die zin komt uit de logica van zijn innerlijke leven voort, hij is veranderlijk, en hij erkent geen autoriteit die hem erover zou kunnen inlichten.

In een seculiere cultuur bepalen de leden van die cultuur wat belangrijk is. Er bestaat, anders dan in een religieuze context, geen principiële verschil tussen wat iemand als belangrijk beschouwt en wat belangrijk is. Wat zin, geluk en belangrijkheid aangaat, hoeft men zich niet tegenover een hogere instantie te verantwoorden; verantwoording geschiedt alleen maar tegenover zichzelf en anderen. Dat maakt de zaak zowel gemakkelijker als moeilijker. Gemakkelijker, omdat men zich niet aan andermans voorstellingen onderworpen hoeft te voelen. Moeilijker, omdat het betekent dat zelfkennis en overzicht over zichzelf nodig is om er duidelijk bewust van te zijn wat als belangrijk beschouwd wordt. [Bie: 77-80]

Bieri maakt hierboven een onderscheid dat een grote tussenruimte openlaat. Het is in dat licht boeiend de geschiedenis en huidige stand van de religieuze en seculiere opvattingen te vergelijken. Daar is veel literatuur over. Ik maak daaruit een selectie die uitmondt in een persoonlijke toekomstvisie.

Dit artikel bestaat uit 6 delen:

Deel 1: Ontwikkeling van het christendom in West-Europa	p. 3
Deel 2: Ontwikkeling van de filosofie	p. 8
Deel 3: Enkele psychologische experimenten	p.10
Deel 4: Sociologische waarnemingen en beschouwingen	p.12
Deel 5: Enkele visies op de toekomst	p.14
Deel 6: Een agnostische geloofsgemeenschap als uitkomst	p.17

De eerste vijf delen bestaan uit bloemlezingen. Het is een serie publicaties die mij heeft aangesproken en me tot deel 6 heeft geleid, maar verder vrij willekeurig is. Deel 6, mijn persoonlijke visie, kan onafhankelijk van de overige delen gelezen worden. De eerste vijf delen zijn eigenlijk bijlagen bij deel 6, maar ik heb ze vóór deel 6 geplaatst, omdat je, als je je positie wilt bepalen, het beste kunt beginnen te kijken door de ogen van anderen.

In zijn boek 'God?' beschrijft Frédéric Lenoir de historische ontwikkeling van het godsbegrip, zie onderdeel 1.1. Uit het nieuwe boek van Berry Brand en weekbrieven uit recente jaren heb ik in 1.2 de nogal afwijkende ontwikkeling in Het Apostolisch Genootschap samengevat. In 1.3 vermeld ik God zoals Carel ter Linden en de remonstrantse predikant Peter Korver die nu ervaren. Onderdeel 1.4 bevat enkele gegevens uit het onderzoek onder vrijzinnigen door Erik Jan Tillema.

In zijn boek 'Over de Liefde' geeft Luc Ferry een historisch overzicht van de antwoorden die filosofen in de loop van eeuwen hebben gegeven op de vraag 'Wat is de zin van mijn leven?' Hij onderscheidt vier fasen waarin de verlichting de derde is en waarbij de filosofie in de vierde fase zich verbreedt tot gevoelens. Zie onderdelen 2.1 en 2.2.

Voor een blik op de toekomst zijn ook visies uit andere wetenschapsgebieden van belang. Deel 3 betreft studies van het menselijk gedrag. In 3.1 beschrijft Hans Kuik enkele psychologische experimenten in relatie tot de vrije wil, en in 3.2 staat een beschrijving van een op de Stanford universiteit uitgevoerd 'gevangenisexperiment'.

Deel 4 betreft enkele relevante gegevens en beschouwingen op het gebied van demografie en sociologie. Onderdeel 4.1 betreft de ontkerkelijking in Nederland. Onderdeel 4.2 is een selectie uit een lezing van George Gelauff en in 4.3 staan delen van een interview naar aanleiding van het rapport van het Sociaal Plan Bureau over de sociale staat van Nederland in 2013.

De eerste vier delen betreffen dus de geschiedenis en de huidige situatie. In deel 5 geven enkele schrijvers hun visie op de toekomst. In zijn boek 'Religie voor atheïsten' vraagt Alain de Botton zich af welke waardevolle elementen we met de secularisatie dreigen te verliezen. Zie 5.1. De oude filosofieën schieten te kort in een maatschappij waar de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid zijn toegenomen. Luc Ferry meent dat de bestaande filosofieën moeten opgaan in een nieuwe, vijfde fase gebaseerd op het begrip liefde. Hij gaat na in hoeverre het begrip liefde kan werken als een ordenend principe dat vorm geeft aan de wijze waarop mensen samenleven. Zie 5.2. In 5.3 pleit de humanist Joep Dohmen voor het ontwikkelen van vriendschap. Tenslotte staat in 5.4 een toekomstverkenning van de apostolische econometrist George Gelauff en in 5.5 een van de apostolische Dirk Janknegt.

In 6.1 beschrijf ik wat ik heb geleerd en concludeer uit de eerste vijf delen. Ten slotte ga ik in 6.2 in op de consequenties ervan voor Het Apostolisch Genootschap. In de bijlage vermeld ik vier begrippen die door iedereen gebruikt kunnen worden om te communiceren over belangrijke begrippen die veelal met God worden geassocieerd.

In dit artikel doel ik met 'apostolisch' op opvattingen en gewoonten binnen Het Apostolisch Genootschap en zijn voorlopers. Verder gebruik ik bijvoorbeeld de notatie [Bie: 77-80] voor blz. 77-80 van het boek van Bieri, waarover meer informatie aan het eind van dit artikel onder [Bie] gevonden kan worden.

Deel 1: Ontwikkeling van het christendom in West-Europa

Dit deel beschrijft de ontwikkeling die van traditionele godsdienstige gedachten tot vrijzinnigheid heeft geleid.

1.1 Geschiedenis van het christendom in West-Europa

Dit onderdeel bevat een bloemlezing uit het boek 'God?' van de Franse filosoof en godsdienstwetenschapper Frédéric Lenoir [Len]. Ik beperk me hier tot de ontwikkeling van het christendom in Europa vanaf de 4e eeuw. Voor de eerdere geschiedenis verwijs ik naar het boek van Lenoir en de artikelen van Rinus Vlaardingebroek [VI1, VI2], Manfred Horstmanshoff [Hor1] en Valeriy Alikin [Ali].

Godsdiensten zijn ontstaan om te voorzien in de behoefte van de individuele mens die zich begon af te vragen: "Waarom ben ik op aarde? Hoe leid ik een goed leven? Hoe word ik gelukkig?" Eigenlijk lijken alle religies op elkaar, in de zin dat ze allemaal voorzien in de behoefte van de mens om zijn lijden en angsten te verzachten. Alle religies gaan ervan uit dat in de mens iets onstoffelijks schuilt dat de ziel wordt genoemd. Een mens is meer dan het zichtbare en voelbare lichaam. De ziel kunnen we ervaren bij een innerlijke beleving van bijvoorbeeld schoonheid, liefde of vreugde. Voor veel religies is dit onstoffelijke element het goddelijke in ons. [Len: 68-69, 71, 101]

God heeft twee aspecten: transcendentie en immanentie. Het transcendente aspect is een uitdrukking van zijn fundamentele anders-zijn. Hij is de 'volstreckte Andere' over wie ik niets kan zeggen, die vóór mij bestond en mij heeft geschapen. Het immanente aspect impliceert dat God of het goddelijke in 'mij' aanwezig is, in mijn hart, maar ook in de wereld. De goddelijke immanentie heeft geleid tot het zogenaamde 'pantheïsme': God bestaat niet buiten de wereld en heeft deze niet geschapen. God is overal, in de planten, in de bomen en in ons. De monotheïstische godsdiensten (het jodendom, het christendom en de islam) trachten een evenwicht te bewaren tussen de transcendentie en de immanentie van God. [Len: 70-71]

Toen het christendom in de vierde eeuw staatsgodsdienst in het Romeinse Rijk werd, liet het zijn aanvankelijke afkeer van religieus formalisme definitief varen en stelde daar een al even dwingend formalisme en klerikalisme voor in de plaats als waartegen Jezus zich juist zo had geweerd [Len: 74]. In de middeleeuwen was de godsdienst veelal een staatsgodsdienst waarbij de macht van de vorst verleend was 'met goddelijke instemming' en de godsdienst zo de vorst hielp om zijn macht uit te oefenen.

Ontelbaar zijn de misdaden en bloedbaden die in de loop der eeuwen uit naam van God hebben plaatsgevonden. Hoe valt dit geweld te verklaren? Ondanks hun boodschap van liefde, barmhartigheid en broederschap hebben in het bijzonder de monotheïstische godsdiensten, die gebaseerd zijn op een openbaring, bloed aan hun handen. Zij ontlenen aan die openbaring een gevoel van superioriteit ten opzichte van de andere religies: zij verkondigen de enige, immers door God geschonken, wijsheid. Dit leidt tot onverdraagzaamheid en vormt vaak de rechtvaardiging voor geweld 'uit naam van God'. Naast intolerantie is het vooral heerszucht en machtswellust die godsdiensten gewelddadig maakt. [Len: 167]

Tijdens de verlichting werden er vraagtekens bij het bestaan van God geplaatst. In 1710 vroeg Leibniz zich af: "Als God bestaat en als Hij almachtig en goed is, hoe valt het dan te verklaren dat er zoveel kwaad, slechtheid, gruwelen en ellende op aarde voorkomt?" Zulke vragen waren ook al in de Griekse oudheid gesteld. Epicurus (341-270 v.C.) verwoordde het zo: Als goden ertoe in staat en bereid zijn het kwaad uit te roeien, zoals alleen goden betaamt, waar komt dan het kwaad vandaan en waarom heffen de goden dat dan niet op? Het grote antwoord van het christendom op deze bedenkingen is het hiernamaals. Anders gezegd: we kunnen het aardse leven slechts doorgronden in het licht van een hoger bestaan dat ons wacht na de dood. Overigens was het antwoord van Leibniz een ander: uit alle

mogelijke werelden, met al hun combinaties van goed en kwaad, duisternis en licht, had God de meest volmaakte gekozen. [Len: 134-137]

We moeten niet vergeten dat Europa rond de achttiende eeuw, toen de denkers van de verlichting op het toneel verschenen, getekend was door bijna tweehonderd jaar van bloedige conflicten tussen katholieken en protestanten. Het was het voornaamste doel van de filosofische richting aangeduid met de verlichting om de wereld te verlossen van godsdienstoorlogen. De vijand die door haar moest worden verslagen was de intolerantie, het fanatisme waardoor mensen elkaar uit naam van hun religieuze overtuiging uitmoordden. Er ontstond ook een militant atheïsme, maar dat vond weinig bijval. De filosofen van de verlichting geloofden in de alomvattendheid van de rede en in vooruitgang. Een bijzondere plaats hierin heeft Spinoza. Spinoza schreef: "We zijn van nature geneigd gemakkelijk te geloven in wat we hopen." Er was daarom reden om te twijfelen aan zoiets wenselijks als een volmaakt goede God en een gelukkig eeuwig leven. Hij wees de goddelijke oorsprong van de Bijbel en religieuze dogma's van de hand en stelde God gelijk aan de natuur. Hij verwierp de gedachte aan een persoonlijke God in de Bijbelse betekenis. Echter, in plaats van God terug te brengen tot materie, transformeerde Spinoza de materiële werkelijkheid tot goddelijke substantie. [Len: 140,146, 157-158]

Vóór de enorme vlucht die de moderne wetenschap sinds de zeventiende eeuw heeft genomen, meende godsdienstleiders overal een antwoord op te hebben, inclusief de vraag hoe de wereld en het leven zijn ontstaan. De wetenschap heeft aangetoond dat dit een illusie is en dat sommige godsdienstige standpunten pertinent onjuist zijn (denk aan Galileï, die beweerde dat de aarde om de zon draait, en aan de evolutietheorie). Dat verklaart waarom religie zich tegenwoordig vaak beperkt tot gebieden waarover de wetenschap geen uitspraken kan doen: de zin van het leven en de moraal. [Len: 158]

Eigenlijk is alleen in Europa religie niet langer de basis van collectieve verbondenheid. Dat verklaart waarom Europese samenlevingen voortdurend worstelen met de vraag hoe ze sociale verbanden kunnen creëren. Het is de eerste keer in de geschiedenis dat een beschaving dat buiten religie om probeert te doen. Op de geloofscrisis in de achttiende en negentiende eeuw volgden de zogenaamde burgerreligies: collectieve, door iedereen gedeelde overtuigingen rond iets wat groter is dan wijzelf en ons te boven gaat, zoals het nationalisme. In de negentiende en twintigste eeuw kon men in Europa zijn leven geven voor het vaderland. Dat was het heiligdom. Tegenwoordig is niets meer heilig. [Len: 15]

Als het 'Europese model' op het gebied van waarden, onderwijs en leefwijze zich over de hele wereld zou verbreiden zou op den duur religie een steeds minder belangrijke plaats innemen. Het vóórkomen van ernstige crises zou dit proces kunnen vertragen of zelfs teruggedraaien. Het Europese model is een bedreiging voor godsdiensten, maar niet zozeer voor God en nog minder voor spiritualiteit. Want mensen zullen zich blijven verwonderen en zich fundamentele vragen blijven stellen: Wat is een geslaagd leven? Hoe moet je omgaan met het lijden en de dood? Welke waarden vormen de grondslag van een gelukkig leven? Hoe kun je harmonieus en vreedzaam met jezelf en anderen leven? [Len: 200-201]

In het Westen is de voorstelling die men van God heeft volop in beweging. Lenoir telt drie grote gedaanteveranderingen die God in de moderniteit heeft ondergaan: een persoonlijke God heeft plaatsgemaakt voor een onpersoonlijk goddelijk principe; een mannelijke God die de wet voorschrijft is vervangen door een goddelijk principe dat vrouwelijke eigenschappen als liefde en bescherming vertegenwoordigt; een God die buiten ons in een hemel bestaat is geworden tot een goddelijk principe dat we in onszelf ontmoeten. [Len: 202]

1.2. Ontwikkeling van het apostolisch godsbegrip en de plaats van de apostel

Recent is het boek 'Nieuw licht op oude wegen' van de historicus Berry Brand [Bra] verschenen waarin de geschiedenis van Het Apostolisch Genootschap wordt beschreven. Het begint met de stichting van de Catholic Apostolic Church in Engeland en Schotland in 1833 waarvan het ontstaan past in de romantiek, een tegenbeweging van de verlichting [Bra: 35-39]. Het woord 'Apostolic' verwijst ernaar dat er 12 apostelen werden benoemd. Het religieuze klimaat in de achttiende eeuw waarin de Catholic Apostolic Church ontstond is beschreven door Truus Bouman [Bou]. Omstreeks 1860 ontstond in Duitsland een afsplitsing, de 'Allgemeine Christliche Apostolische Mission', vanaf 1863 ook in Nederland vertegenwoordigd en de 'Apostolische Zending' genoemd. In 1893 werd de naam 'Herstelde Apostolische Zendingkerk' aangenomen. Een nieuwe afscheiding nam in 1902 de naam aan van 'Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen', waaraan in 1910 werd toegevoegd 'in Nederland en koloniën'. In 1946 scheidde zich een groot deel van de Nederlandse apostolischen af van de Eenheid der Apostelen en dit leidde in 1951 tot de stichting van 'Het Apostolisch Genootschap' dat onder leiding van één apostel stond. Een kenmerk van de afsplitsingen was dat de nieuwe richting telkens minder traditioneel was dan de kerk die verlaten werd. Dit heeft ertoe geleid dat volgens Eric Jan Tillema Het Apostolisch Genootschap de meest vrijzinnige van de Nederlandse kerkgenootschappen is [Til: 207]. Hier beschrijven we hoe het godsbegrip en de plaats van de apostel in de loop van de tijd veranderd is. Een korte beschrijving van de andere Nederlandse vrijzinnige kerkgenootschappen vindt men in [Til: 16-23]. Een vergelijkend onderzoek naar geloofsopvattingen van vijf vrijzinnige Nederlandse kerkgenootschappen staat in [Til: 144-205].

Het begrip God heeft in de geschiedenis van de apostolische beweging een grote ontwikkeling doorgemaakt. De Katholieke Apostolische Kerk in Groot Brittannië nam vanaf 1833 de geloofsbelijdenis 'apostolicum' (of 'Symbolum Nicenum') uit de eerste eeuwen van het christendom over: "Er is één God: Vader, Zoon en Heilige Geest; God is de oorsprong van al het bestaande; Hij is een geest, onzichtbaar en onbegrijpelijk, maar zichtbaar in zijn Zoon. Alles wat we van God kunnen weten is door middel van zijn handelen in, door en met de mens" [Bra:97]. Stilzwijgend werd aangenomen dat de Heer (Jezus) tijdens het leven van de twaalf apostelen van de Catholic Apostolic Church zou wederkomen. Het overlijden van de eerste apostelen van die kerk in 1855 was een zware slag. Het overlijden van de laatste apostel in 1901 leidde het einde in van de Catholic Apostolic Church [Bra: 119-120]. De opvatting over God werd gedeeld door Schwartz, van 1863 tot 1895 apostel voor Nederland van de Apostolische Zending. Hij geloofde in de wederkomst van de Heer, maar niet in de beperking in tijd van de Engelse apostelen [Bra:154].

In de periode 1895-1910 werd de wederkomstverwachting niet officieel prijsgegeven, maar in de dagelijkse geloofsovertuiging ging de stamapostel vrijwel de plaats innemen van God [Bra:169]. De Duitse stamapostelen Krebs (1895-1908) en Niehaus (1908-1930) van de Neuapostolische Gemeinden stelden niet meer de Bijbel, maar het levende apostelwoord centraal [Bra:170]. Kofman, apostel voor Nederland van 1898 tot 1910, stelde zich op als een plaatselijke representant van de in Duitsland wonende stamapostel.

Van Oosbree was apostel voor Nederland van 1910 tot 1946 voor de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen. God is voor hem de Schepper en Onderhouder van alle dingen, een geest die over alle geesten heerst. Het kenmerk van God is zijn alles en allen omvattende Vaderliefde. God is een verzamelnaam voor 'de grote Macht der Liefde'. Het ging om Gods werkzaamheid in de mens. Het leven Gods was allereerst te ervaren in de apostel, de gezant Gods. God had in Satan (de duivel) een grote tegenstrever. [Bra:235]

Voor L. Slok, apostel van 1946 tot 1984, vanaf 1951 van Het Apostolisch Genootschap los van de Stamapostel, is God een geestelijke Macht, de Macht der Liefde.

God is Geest, Bezieler aller dingen, overal werkend. Geen domme kracht, maar een denkende, organiserende, voelende, bewogen Macht. Enerzijds was God de scheppende kracht die zich in alle verschijnselen in het universum openbaart, anderzijds werd God gespecificeerd als de Macht der liefde als hoogste scheppingsmacht. Slok geloofde niet in een strijd tussen God en Satan. Het goede en het kwade huisde in de mens zelf [Bra: 380-381]. De mens was bedoeld als orgaan Gods, want God had organen nodig om Zichzelf te kunnen verwerkelijken. Als de mens de liefdesmacht Gods tot gestalte zou brengen, zou de Godsmens opstaan. Jezus was een gewoon mens, wel een mens in wie de liefdesmacht Gods in optima forma gestalte had gekregen, dus een Godsmens [Bra: 382-383]. Slok beschouwde zichzelf als Christus voor de hele mensheid, al was de mensheid nog niet in staat om hem als zodanig te aanvaarden [Bra: 403].

Zijn opvolger, J.L. Slok, apostel van 1984 tot 2001, nam afstand van de Christusnaam. Hij was broeder onder de broeders, *primus inter pares* [Br: 522]. Opmerkelijk is dat hij niettemin in de eerste jaren als apostel in weekbrieven herhaaldelijk over zichzelf schreef als 'Gezalfde Gods' en 'Man Gods', termen die L. Slok ook voor zichzelf gebruikte. Zo schreef hij in de weekbrief voor 8 maart 1987: "Het gaat dus om het waarmaken van het Woord Gods dat opklinkt uit de Mond Gods van vandaag." In 1992 stopte hij met dit woordgebruik op advies van een door hem ingestelde werkgroep [Bra 534]. De bijzondere plaats die hij de mens gaf blijkt uit het volgende citaat: "En toen ... kwam de mens, om dit alles in cultuur te brengen. De mens (...) werd de gehele aarde en alles wat daarop en daarin aanwezig is, in beheer gegeven (9 maart 1986). Dat de mens een goddelijke opdracht heeft, drukte hij nog scherper uit op 1 maart 1987: "Ik geloof in God als de eeuwig bouwende Levens- en Liefdesmacht Gods, doch de mens is er als zijn hoogste gestaltegeving om de medemens de Liefde en Goedheid Gods te doen ervaren." Op 4 april 1999 beschrijft hij zijn functie als volgt: "De Apostel is nodig om mensen te inspireren om God te openbaren als Liefdesmacht en te voldoen aan zijn opdracht, de ander te aanvaarden zoals die is en bereid te zijn het ontbrekende aan te vullen." In de tentoonstellingscatalogus 'Deel van het grote geheel' [NW] werd 1996 het apostolische begrippenkader verhelderd en van nieuwe bewoordingen voorzien.

D. Riemers, apostel van 2001 tot 2011, nam afstand van de Bijbelse betekenissen die aan de plaats van de apostel door zijn voorgangers waren gegeven. Hem stond een proces voor ogen waarin het apostolische werk langs de weg van de dialoog verder komt [Gem]. Hij vatte God meer spinozistisch op als amorele scheppende macht, die zich in de natuur evenals in de mens toont als vernietigende en als scheppende kracht. Mensen kunnen die macht als liefdesmacht nabij brengen. Op 15 juli 2007 schreef hij: "In het apostolisch geloof erkennen wij dat de scheppende levensmacht, God, tot gestalte komt in alles wat is en wordt, ook in het bewustzijn van de mens." Niettemin bleef het menselijke aspect belangrijk: "In ons godsbeeld komt de beleving van een wondere, scheppende levensmacht tot uitdrukking en onze erkenning van het goddelijke in de mens." (10 februari 2008). Als hij over de apostel schreef, betrof dat veelal zijn apostelvoorgangers. Over zijn taak schreef hij: "Vanuit mijn gevoel van verantwoordelijkheid wil ik borg staan voor de waarden die wij in ons Werk hoogachten: liefde en barmhartigheid, erkenning en trouw." (5 juli 2009). Hij schreef niet meer over een goddelijke opdracht van de mens, maar over een innerlijke opdracht.

A. Wiegman, apostel sinds 2011, schreef op 18 november 2012: God is voor apostolischen een aanduiding voor het eeuwige scheppingsproces. De aan God toegeschreven eigenschappen als barmhartigheid, liefde, vergeving en compassie kunnen alleen door mensen in de wereld worden gebracht. Ieder mens draagt deze verantwoordelijkheid en iedereen bezit in aanleg deze eigenschappen. God komt volgens apostolischen het mooist tot uiting in de liefde." Over zijn opdracht schreef hij: "God telkens als liefdesmacht zichtbaar doen zijn, in mij en uit mij." (3-6-2012).

In [Tij] heb ik een aantal onder apostolischen levende opvattingen over God beschreven.

1.3. Godsbegrippen van enkele protestanten met vrijzinnige opvattingen

Een voorbeeld van hoe God tegenwoordig door sommige protestanten in Nederland wordt verstaan vinden we in het boek van de bekende oud-legerpredikant en voorganger Carel ter Linden [Lin]:

“Alleen met deze God kan ik leven. Als een stem die ons in ons leven volgt en vraagt wat wij aan het doen zijn. Als een personificatie van wat de mensheid in de loop van haar bestaan heeft ontdekt als goed en wijs, als het leven behoedend in plaats van het leven vernietigend. (...) Er is een Geweten, dieper dan het onze. Ik noem dit Geweten ‘transcendent’ omdat het ‘uitgaat boven’ het onze. Het stelt mij een vraag. Een vraag die niet van mijzelf uitgaat, maar die op mij afkomt: Waar ben jij mee bezig? Is dit het leven dat je leiden wil? Zal ik, als ik eenmaal mijn hoofd neerleg, iets aan deze wereld en aan het leven van anderen, hoe klein ook, hebben bijgedragen?” [Lin, 89-90],

en

“Ik denk bij God aan levenskracht en levensmoed, aan eerbied voor alle leven, aan trouw, liefde, zorg voor de individuele mens en volken in nood, betrachten van recht, bevrijding uit onrecht, aan mededogen en vergeving. Aan verzoening tussen mensen. Aan de wil tot samenwerken met elkaar en met andere volken, aangewezen als we zijn op elkaar.” [Lin: 176]

De volgende citaten zijn afkomstig van een voordracht die de remonstrantse predikant Peter Korver [Kor] recent hield tijdens een symposium in Hilversum.

“Het is geloven op een bescheiden manier, in alle openheid. We hebben een besef van geplaatst zijn in een grotere werkelijkheid van plaats en tijd, een besef van verantwoordelijkheid voor medemens en wereld. De verhalen en tradities die ons aangereikt worden door in de eerste plaats het christendom, maar daarnaast nemen we ook die van andere levensbeschouwingen serieus, maar we zijn ons ervan bewust dat ze door mensen binnen de context van hun tijd en hun situatie zijn ontstaan. Al het spreken over boven komt van beneden, om met Kuitert te spreken, heel het godsdienstig leven is mensenwerk. Iedere tijd mag en moet aanpassingen doen, het weer iets anders zeggen of brengen of zelfs met radicaal andere vragen en antwoorden komen en ook dat weer in voorlopiegheid.”

“Dat wat ons te boven gaat, dat wat de diepste grond van ons bestaan is, ballen we samen in één woord, God, die vervolgens een iemand is, iemand die verdacht veel menselijke eigenschappen kent, die zich verheugt, die boos wordt, die ons vergeldt naar onze daden, die vergeeft en troost. Met Ruard Ganzevoort, hoogleraar praktische theologie aan de VU en lid van de Eerste Kamer, spreek ik in het publieke gesprek liever over het heilige dan over God. Het heilige laat meer open. De meeste mensen ervaren op momenten in hun leven een bepaalde laag in hun bestaan die boven het gewone uitstijgt. Daar wil je woorden aan geven, uitdrukkingvormen voor vinden, dat wil je delen met anderen.”

1.4. Waarom vrijzinnigen naar de kerk gaan

Dit onderdeel is overgenomen uit het boek over vrijzinnigen van godsdienstwetenschapper Erik Jan Tillema [Til: 190-191].

Een kerkdienst moet vooral inspireren. Het is niet enkel een gezellig samenzijn, het moet ook wat opleveren. De liederen die gezongen worden, de woorden die gesproken worden, het moet de vrijzinnigen raken. 90 % van de vrijzinnigen gaat naar de kerk op zoek naar bezieling. Driekwart vindt het daarnaast belangrijk dat de kerkdienst hen prikkelt op een spiritueel niveau. Het mag duidelijk zijn dat het bij een kerkdienst om het gevoel gaat. De kerkdienst moet iets met ons doen. Niet een uur lang stilzitten, maar bewogen worden. Niet passief luisteren, maar actief worden. Daar draait het voor vrijzinnigen om.

Deel 2: Ontwikkeling van de filosofie

Dit deel is gebaseerd op het boek 'Over de liefde' van Ferry [Fer] en volgt zijn beschrijving van de ontwikkeling van de filosofie. Luc Ferry is een Franse hoogleraar politieke wetenschappen en filosofie. Hij was van 2002 tot 2004 minister van Onderwijs, Wetenschappen en Jeugdzaken in Frankrijk.

2.1. Vier fasen in de filosofie

Voor Ferry [Fer: 20] is filosofie een poging om het goede en gelukkige leven, het hoogste goed en de wijsheid die ertoe leidt te definiëren, kortom een poging om antwoord te geven op de belangrijke vraag naar de zin van het leven. Het verschil met godsdiensten en theologie is dat er in de filosofie geen voorwaarden worden gesteld die berusten op een geloof in God of goden.

Ferry [Fer: 30-38] onderscheidt vier ontwikkelingsfasen in de Europese filosofie:

- a. Het kosmologische beginsel
- b. Het theologische beginsel
- c. Het humanistische beginsel
- d. Het beginsel van deconstructie

Het *kosmologische beginsel* is dat de mens naar zijn natuurlijke plaats in de kosmos moet zoeken, overeenkomstig de plaats die voor hem bestemd is en waartoe hij uitgerust is. Denk aan een kat of hond die ergens is achtergelaten en een grote afstand aflegt om naar huis terug te keren. Als voorbeeld neemt Ferry Odysseus die na 10 jaar in Troje gevochten te hebben nog 10 jaar moet zwerven om eindelijk terug te keren bij zijn vrouw Penelope op het eiland Ithaca waarvan hij koning is. Hij weigert zelfs het aanbod van de schone Calypso, die hem onsterfelijkheid en eeuwige jeugd belooft als hij bij haar blijft. Zozeer is hij ervan overtuigd dat onsterfelijkheid niet bij hem past. Hij vecht net zo lang tegen de chaos tot hij op zijn 'natuurlijke' plaats in Ithaca kan terugkeren.

Het *theologische beginsel* bepaalt de filosofie in de periode van de vierde tot de zeventiende eeuw. In deze tijd verliest de filosofie haar autonomie en wordt ze beperkt tot analyse en interpretatie van begrippen die in dienst staan van het geloof en de geloofsleer. De drie monotheïstische godsdiensten bieden een heil dat alleen bereikt kan worden door geloof in God (Jahweh, Allah) en overeenkomstige goede werken. Afwijkende gedachten worden als ketterij beschouwd en ernstig bestraft.

Het *humanistische beginsel* wordt al zichtbaar in de Renaissance, maar vindt zijn hoogtepunt in de verlichting met vertegenwoordigers als Descartes, Spinoza, Kant, Voltaire en Leibniz. De mens schept door de vooruitgang van wetenschap en techniek voor zichzelf een steeds grotere vrijheid en kwaliteit van leven. Je wordt onsterfelijk door je bijdrage aan de vooruitgang en beschaving van de mensheid. De vanzelfsprekendheid van de macht van vorsten wordt door de verlichting aangetast en leidt tot de Franse revolutie. Overigens ontstaan er ook

tegenbewegingen, zoals de romantiek waarin de nadruk niet op de rede, maar op het gevoel wordt gelegd.

Een filosofische tegenbeweging is de *deconstructie*, Ferry's vierde fase. Deze begint met Schopenhauer en komt tot bloei met Nietzsche en Heidegger. Ze wordt gekenmerkt door een radicale achterdocht ten opzichte van de drie eerder genoemde beginselen. Zowel het denkbeeld van een Kosmos die een harmonieuze orde tentoonspreidt, als het bestaan van een almachtige God die de mens belemmert ten volle te leven, als de humanistische opvatting van de mens als een rationeel en vrij subject dat de vooruitgang van de mensheid bevordert en zo zijn leven rechtvaardigt wordt 'gedeconstrueerd', d.w.z. ontmaskerd. Daarentegen zijn mensen volgens het vierde beginsel wezens die voortdurend worden beïnvloed door driften en economische, maatschappelijke en culturele processen waarvan ze zich nauwelijks bewust zijn. Nietzsche verklaart dat het leven volkomen goed is als het intens en vrij is, dat wil zeggen ontdaan van alle illusies. ("God is dood.")

2.2. Waarom volgens Ferry een nieuwe filosofie nodig is

Valt er in de geschetste ontwikkeling een 'logica' te ontdekken? Claude Capelier, een vriend van Ferry, merkt het volgende op [Fer: 39]: De ontwikkeling verenigt twee bewegingen. Enerzijds wordt het zwaartepunt verplaatst van het uitwendige (Kosmos, God) naar het inwendige (dagelijks leven, innerlijke natuur), anderzijds ontgint ze geleidelijk tot dan toe verwaarloosde, gemarginaliseerde of onderdrukte aspecten van het menselijk leven. Er worden steeds meer aspecten meegenomen, immers volgens het eerste beginsel is de mens (onbetekenend) onderdeel van de kosmos. Bij het tweede beginsel onderhoudt de gelovige een persoonlijke relatie met God. In het derde beginsel is de vrijheid van de mens de grondslag waarop de zin van het leven berust. Bij het vierde principe worden tot dan toe genegeerde aspecten erbij betrokken zoals seksualiteit, vrouwelijkheid, waanzin en verveling.

De geschetste ontwikkeling van de filosofie is een gevolg van de ontwikkelingen in de samenleving. Naarmate de mens door kennis en vaardigheid meer controle en vrijheid kreeg, veranderde het antwoord op de vraag naar de zin van het leven. In de laatste eeuw heeft een ingrijpende maatschappelijke ontwikkeling plaatsgevonden. In zijn eerste hoofdstuk, 'De revolutie van de liefde. Een nieuw beginsel van zingeving' noemt Ferry de volgende ontwikkelingen:

Belangrijke mentaliteitshistorici vertellen ons dat in de middeleeuwen het op het huwelijk gebaseerde gezin strikt genomen niets met liefde of gevoel te maken had. Het kwam wel voor, maar het was niet de basis. Montaigne merkte in dit verband op dat je nimmer met je maîtresse moet trouwen. Je koos je echtgenote op maatschappelijke overwegingen. Het ging hoofdzakelijk om de nakomelingen, de biologie en de economie. Vaak werd je te huwelijk gegeven door je ouders en de dorpingen. Het dorp handhaafde ook de huwelijkstrouw. Pas door de industriële revolutie, toen de mensen naar de stad trokken om betaald werk te vinden, ontsnapten mensen aan de dorpscontrole en kregen ze een persoonlijke vrijheid. Het huwelijk uit liefde ontstond dan ook in de arbeidersklasse en werd pas na de Tweede Wereldoorlog in alle maatschappelijke lagen aanvaard. Het huwelijk uit liefde is dus een recente Europese uitvinding! In het verlengde van deze ontwikkeling ligt de acceptatie van het homohuwelijk, dat niet gericht is op nageslacht. [Fer: 74-77]

Hoewel er uit de oudheid en de middeleeuwen verscheidene authentieke testimonia van ouderliefde te vinden zijn, juist ook bij het verlies van een kind, werd in de middeleeuwen het overlijden van een kind vaak als minder ernstig beschouwd dan de dood van een varken of een paard. Volgens de historicus Boswell werd zelfs aan het begin van de negentiende eeuw nog ongeveer 30 % van de kinderen aan hun lot overgelaten, wat neerkwam op een doodvonnis (denk aan het sprookje van Klein Duimpje). Tegenwoordig wordt de dood van een kind in het op liefde gebaseerde

gezin als het ergste, het meest tragische ervaren wat je kan overkomen. Onze liefde voor onze kinderen is dus minder natuurlijk dan we denken. [Fer: 77-81]

Ferry [Fer: 82-89] noemt 'voor jou sacraal' (heilig) dat waarvoor je bereid zou zijn je leven op het spel te zetten. In grote lijnen waren er drie redenen waarvoor in Europa mensen massaal stierven: voor God, voor het vaderland en voor de revolutie. Dit zijn de drie belangrijke gestalten van het sacrale in de Europese geschiedenis. Tientallen miljoenen mensen hebben zo hun leven verloren. Tegenwoordig zijn in de Europese Unie deze drie gestalten van het sacrale nagenoeg uitgestorven bij de nieuwere generaties. De enige wezens voor wie wij bereid zijn te sterven zijn de wezens die we lief hebben. Voortaan zijn we nog slechts bereid te sterven voor concrete mensen en niet langer voor abstracte entiteiten zoals God, vaderland of revolutie.

De kern van Ferry's betoog is dat deze ontwikkeling niet meer tot het privéleven beperkt blijft, maar tevens grote consequenties heeft voor het publieke domein. Er wordt wel beweerd dat onze samenleving individualistischer, egoïstischer en hebzuchtiger is dan ooit. Daar stelt Ferry tegenover dat alle historische werken en heel de literatuur overvloedig aantoont dat het leven in vroegere tijden in alle opzichten oneindig veel harder was en zich minder gelegen liet liggen aan een ander dan in onze verzorgingsstaat. Onze democratie staat een tot nu toe ongekende vrijheid toe, maar bekommert zich ook voortdurend om de ander. We tonen ons verder niet ongevoelig voor de tragedies die andere volkeren treffen, hoezeer hun levenswijzen ook van de onze verschillen. [Fer: 85-86]

Men kan opmerken dat de Kerk altijd al de liefde gepredikt heeft. Ferry [Fer: 93] brengt daar tegenin dat ze nooit waarde heeft toegekend aan de erotische en hartstochtelijke liefde. Ze beschouwde dat als een gevaarlijke vorm van de dierlijkheid in ons en een mogelijke veronachtzaming van de enige liefde die telt, de liefde in God (volgens de formulering van Augustinus). Waarde werd toegekend aan moed en flinkheid, aan tederheid en broederschap, en verder aan het overwinnen van lijdelijkheid en dierlijkheid, van het lichaam en de seksualiteit.

Ferry's conclusie is dat in deze veranderde maatschappij een nieuwe filosofie nodig is. Daarover meer in 5.2.

Deel 3: Psychologische experimenten en beschouwingen

De psychologie geeft ons inzicht in het gedrag van mensen. Uit sommige experimenten blijkt hoe sterk mensen door hun omgeving beïnvloed worden. Dat is van belang voor het inzicht in wat het effect van het lid zijn van een gemeenschap kan zijn. Dit deel geeft enkele voorbeelden die van belang zijn voor deel 6.

3.1. De vrije wil en het brein

In het tijdschrift *Volzin* van 6 september 2013 stond een artikel van Hans Kuik met als titel: 'De vrije wil bestaat, als u dat wilt'. Kuik begint als volgt:

"De vrije wil bestaat niet. Wij zijn ons brein. Dit zijn de veelzeggende titels van boeken van de hand van de neurowetenschappers Victor Lamme en Dick Swaab, die de afgelopen jaren zijn verschenen. Beide auteurs betogen dat onze vrije menselijke wil een illusie is. Inmiddels is er echter onder wetenschappers een stevige tegenwind opgestoken. Zo schreef neurowetenschapper Herman Kolk het boek 'Vrije wil is geen illusie', en hoogleraar cognitiefilosofie Marc Slors 'Dat had je gedacht'. De laatste poneert de stelling: hersenwetenschap verandert onze kijk op de rol van bewustzijn, maar zegt zo goed als niets over de vrije wil."

Na een verhandeling waarin betoogd wordt dat je je vrije wil kunt ontwikkelen, eindigt het artikel van Kuik als volgt:

“Kunnen we dan toch onze relatieve vrijheid benutten om een grotere vrijheid te verwerven? Het lijkt er op en dat is waarschijnlijk maar goed ook. Want mensen die niet in de vrije wil geloven, gedragen zich minder sociaal. Zo is aangetoond dat het lezen van een tekst van een bekend hersenonderzoeker, waarin met de vrije wil de vloer werd aangeveegd, proefpersonen stimuleerde tot spieken tijdens het tentamen of het achteroverdrukken van geld, terwijl bij personen die een tekst hadden bestudeerd waarin de vrije wil juist werd verdedigd die neiging veel minder sterk was. Een hierop voortbordurend onderzoek toonde aan dat het lezen van teksten gericht tegen de vrije wil ertoe leidde dat proefpersonen zich minder vaak bereid verklaarden anderen te helpen. Na het lezen van zulke teksten schreven deze personen zich ook minder vaak in voor een vrijwilligersproject. Bovendien bleken ze agressiever tegenover andere deelnemers. Ze deden vaker scherpe persaus op het eten dat zij voor een andere proefpersoon moesten klaarmaken, terwijl hen verteld was dat deze niet van scherpe saus hield. Een betere wereld begint dus met het geloven in je vrije wil? Tja, dat lijkt logisch.”

3.2. Het Stanford gevangenis experiment

Dit onderdeel is een samenvatting van de Engelse versie van Wikipedia over een experiment dat onder leiding van professor Zimbardo van de bekende Amerikaanse Stanford University plaatsvond. Het is een bevestiging van de in 3.1 beschreven experimenten dat de reacties van mensen sterk bepaald worden door hun omgeving en door wat van hen verwacht wordt.

Zimbardo en zijn team wilden de hypothese testen dat de karaktereigenschappen van gevangenen en hun bewakers de hoofdredenen zijn van misdragingen in de gevangenis. Deelnemers werd verteld dat het experiment twee weken zou duren. Uit 70 kandidaten kozen Zimbardo en zijn team de 24 stabielste en gezondste mannen. Twaalf van hen kregen de rol van gevangene toegewezen (9 plus 3 reserves), de andere twaalf die van bewaker (eveneens 9 plus 3 reserves). Zimbardo werd zelf de gevangenisdirecteur.

De dag vóór het experiment begon, werd de bewakers verteld dat ze de gevangenen geen schade mochten toebrengen. Wel zouden de gevangenen volkomen machteloos zijn en zouden de bewakers alle macht hebben. De bewakers kregen passende kleding en spiegelende zonnebrillen, de gevangenen slecht zittende kleding en een keten om hun enkel. Bewakers moesten de gevangenen niet bij hun naam, maar alleen bij hun nummer noemen. De ‘misdadigers’ werden eerst meegenomen naar het politiebureau en ondergingen daar de gebruikelijke procedure. Vervolgens werden ze naar hun gevangeniszellen gebracht, drie personen in een cel.

Op de tweede dag blokkeerden de gevangenen in cel 1 hun deur en weigerden ze de instructies van de bewakers te volgen. Hierop werden ze door de bewakers aangevallen met brandblussers. Na drie dagen gedroeg een gevangene zich zo vreemd dat hij vrijgelaten en door een reserve vervangen moest worden. Al snel begonnen de bewakers met fysieke straffen als hun orders niet opgevolgd werden: voor straf werden toiletemmers niet geleegd, matrassen verwijderd, en gevangenen gedwongen zich uit te kleden. Meerdere bewakers werden steeds wreder. Een derde van hen vertoonde sadistische trekken. Toen gevangene 416, een invaller, zijn zorg uitsprak over de behandeling van andere gevangenen en in hongerstaking ging, antwoordden de bewakers met meer misbruik: ze zetten hem in een donkere wc en sloegen herhaaldelijk op zijn deur terwijl ze tegen hem schreeuwden.

Al na zes dagen beëindigde Zimbardo het experiment, toen Christina Maslach, een promovenda met wie hij bevriend was, tegen de gevangenisomstandigheden protesteerde, nadat ze gevraagd was om interviews af te nemen. Ze verweet Zimbardo dat ook hij in zijn rol was opgegaan, wat hij daarop toegaf. Zimbardo merkte op dat van de meer dan 50 mensen die het experiment hadden waargenomen, Maslach de enige was die de moraliteit ervan aan de orde stelde. De bewakers toonden onbegrip dat het experiment beëindigd werd.

De verklaring is gegeven dat de situatie meer dan de individuele persoonlijkheden het gedrag van de deelnemers verklaart. Dit stemt overeen met andere experimenten die gedaan zijn. Het lijkt erop dat de deelnemers aanvankelijk hun rol speelden zoals ze verwacht werden te spelen, maar zich al snel met hun rol identificeerden. Overigens is het experiment van verschillende kanten bekritiseerd als wetenschappelijk experiment en als imitatie van een echte gevangenis. Anderzijds zijn er duidelijke overeenkomsten met de misstanden in de Abu Ghraib gevangenis in Bagdad tijdens de Irak-oorlog.

Deel 4: Sociologische waarnemingen en beschouwingen

Dit deel bevat enkele demografische, economische en maatschappelijke observaties en opvattingen die van belang zijn voor een visie op de toekomst.

4.1. Ontkerkelijking in Nederland

In 2010 publiceerde het Centraal Bureau voor de Statistiek het meerjarenoverzicht '111 jaar statistiek in tijdreeksen, 1899-2010'. Daarin staat ook de ontwikkeling van de kerkelijke gezindte en het kerkbezoek beschreven [CBS2: 161-163].

Rond 1900 was het kerkelijke landschap in Nederland overzichtelijk, stelt het CBS. Toen ging 90 procent van de Nederlanders naar de Nederlandse Hervormde Kerk, de katholieke kerk of een gereformeerde kerk. Zes procent ging naar een andere kerk, 2 procent van de Nederlanders voelde zich niet verbonden met een kerk.

Ruim honderd jaar later is het beeld totaal anders. In 2008 rekenden nog geen zes op de tien Nederlanders zich tot een kerkgenootschap. De helft van hen (29 procent) was katholiek, 9 procent was hervormd, 4 procent gereformeerd, buiten nog 6 procent die lid was van de Protestantse Kerk in Nederland. Het aantal mensen dat bij andere gezindten zoals de islam en het hindoeïsme was aangesloten, steeg van 6 naar 10 procent. De onkerkelijken vormden in 2008 getalsmatig de belangrijkste groep (42 procent).

Nergens in de wereld is de ontkerkelijking zo sterk als in ons land. Leden die actief zijn in een kerk zijn daarentegen veel actiever betrokken dan kerkliden in andere landen. Het lidmaatschap van een kerk is in ons land, veel meer dan elders, een bewuste persoonlijke keuze.

Over de oorzaken schrijven de CBS-onderzoekers: De modernisering van de samenleving bracht een grotere institutionele differentiatie en pluriformiteit op het gebied van zingeving en levensbeschouwing. Denk aan de, aanvankelijk sterk anti-kerkelijke, socialistische arbeidersbeweging. Nieuwe instituties namen de rol van kerk en godsdienst over in, bijvoorbeeld, de armenzorg en het verenigingsleven. Kerkelijke en godsdienstige waardenpatronen boetten aan betekenis in. Meer welvaart, een grotere mobiliteit, een hoger opleidingsniveau en niet te vergeten: de komst van de televisie, zorgden ervoor dat kerken hun greep op hun leden begonnen te verliezen.

4.2. Informatietechnologie en ontkerkelijking in Nederland

Dit onderdeel is gebaseerd op de toekomstverkenning van G.M.M. Gelauff [Gel], onderdirecteur van het Centraal Plan Bureau.

De computer heeft de manier waarop wij werken ingrijpend veranderd. Rond 1985 gebruikte minder dan 20% van de beroepsbevolking computertechnologie bij zijn werk; in 2005 was dat aandeel gestegen naar meer dan 80%. De typekamer is verdwenen en niemand maakt nog een optelsom op papier. Ook de manier van communiceren is totaal anders. Veel mensen versturen dagelijks e-mail, anderen twitteren hun nieuwste ideeën rond. [Gel:11]

Communicatietechnologie gaat niet voorbij aan de religie. Sommigen beschouwen internet als een bedreiging. Mensen zouden zich afkeren van religieuze gemeenschappen omdat ze tijd besteden op internet en zich aansluiten bij virtuele gemeenschappen. Joshua Stanton, joods geleerde en de oprichter en hoofdredacteur van de Journal of Inter-Religious Dialogue, benadrukt echter de positieve kanten van sociale netwerksites op het internet. Die sites bieden kansen aan religieuze gemeenschappen om mensen met vergelijkbare religieuze opvattingen bij elkaar te brengen. [Gel:33]

Door virtuele relaties veranderen gemeenschappen van karakter. De gemeenschap verschuift ten eerste van gesloten naar open. Stanton beschouwt interactie tussen mensen met verschillende religies als het belangrijkste aspect van sociale media. De tweede belangrijke verandering is de beweging van geografische nabijheid naar gelijkgezinde opvattingen als bepalende factor voor een gemeenschap. Jongeren hoeven niet meer te rade te gaan bij de plaatselijke geestelijke, maar zoeken hun antwoord op het internet. Zo ontstaan er virtuele gemeenschappen van gelijkgezinden. [Gel: 34-35]

Mensen in het Westen ontlenen hun identiteit steeds minder aan een religieuze gemeenschap. Veel van hen zeggen wel in een God te geloven, maar hun identiteit hangt er niet meer van af zoals vroeger, toen je katholiek of gereformeerd was, omdat je in een gezin met die achtergrond geboren was en zo was opgevoed. Deelname wordt zo steeds meer een persoonlijke keuze. Ze kiezen dan voor een stroming waar ze persoonlijk het meest baat bij hebben. Het gaat dan minder om brengen en meer om halen. Dit bedreigt religieuze organisaties die op vrijwilligerswerk steunen. Al met al neemt de concurrentie tussen religies toe. [Gel: 36-37]

Voor Nederland laat onderzoek zien dat voor een groot deel de ouders al hun geloof vaarwel zeggen en hun kinderen meenemen. Van degenen die rooms-katholiek zijn opgevoed was 85% in hun jeugd kerkelijk en nu nog maar 20%. Voor gereformeerden zijn de cijfers resp. 92% en 49%. Nederlandse hervormden nemen een tussenpositie in. [Gel:40]

4.3. De sociale staat van Nederland 2013

Dit onderdeel is een selectie uit twee interviews in De Volkskrant van 12 december 2013 naar aanleiding van het rapport 'De sociale staat van Nederland' van het Sociaal Plan Bureau.

Zo'n 3 á 4 procent van de bevolking leeft in de marge van de samenleving. Bij deze mensen komen een slechte gezondheid, armoede en lage scholing samen. De aanname van het kabinet dat deze mensen een netwerk hebben waarop ze kunnen terugvallen, is op deze mensen niet van toepassing. Velen romantiseren de tijd waarin de mensen elkaar pannetjes soep brachten. Dat verleden heeft alleen nooit bestaan, dus het kan ook niet tot leven worden gewekt in die zogenaamde participatie-samenleving, waarin burgers vrijwillig taken op zich nemen die tot nog toe door betaalde krachten werden verricht.

Nederlanders waren altijd al actief als vrijwilligers. Maar je ziet wel een verschuiving naar één-op-één hulp: de vrijwilliger wil in directe relatie staan met de afnemer van zijn diensten, als maatje of buddy. En het vrijwilligerswerk moet ook een beetje sexy zijn, het moet het CV een beetje cachet geven. Vroeger had de vrijwilliger meestal een kerkelijke achtergrond, nu raakt het vrijwilligerswerk gesecculariseerd. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat de ethische standaard van de vrijwilliger erodeert.

Dit is de verwachting van SCP-onderzoeker Joep de Hart. "Als de kerken vanmiddag zouden worden opgedoekt, ligt vanavond het hele vrijwilligerswerk in Nederland op zijn rug." Zo hebben veel vrijwilligers van de voedselbanken een

kerkelijke achtergrond. De kerk trekt bij uitstek 'de generieke vrijwilligers': degenen die zich beschikbaar stellen voor uiteenlopende hand- en spandiensten. Die zullen volgens het SCP echter steeds meer plaatsmaken voor vrijwilligers die een specifieke dienst aanbieden."

Deel 5: Visies op toekomst

In dit deel staan verschillende visies op de toekomst van filosofie en religies. Eigenlijk schaar ik daar ook het bekende Handvest voor Compassie van Karen Armstrong [Arm] onder, al is dat niet geformuleerd als een toekomstvisie.

5.1. Wat is waardevol in godsdiensten?

Dit onderdeel bevat een selectie uit het boek 'Religie voor atheïsten' van Alain de Botton [Bot], een in Zwitserland geboren en in Engeland wonende filosoof.

Volgens de Botton [Bot: 12] zijn religies uitgevonden om in twee nog altijd aanwezige behoeften te voorzien waar de seculiere maatschappij niet erg adequaat mee omgaat: in de eerste plaats de behoefte om, ondanks onze diepgewortelde egoïstische en gewelddadige neigingen, op harmonieuze wijze in gemeenschappen samen te leven. En in de tweede plaats de behoefte om het hoofd te bieden aan afschuwelijk leed dat voorkomt uit onze ontvankelijkheid voor fiasco's in de beroepssfeer, verstoorde relaties, het overlijden van dierbaren en ons eigen verval en verscheiden.

De Botton [Bot: 14,19] noemt de volgende facetten die met de ontkerkelijking verloren dreigen te gaan: gemeenschapszin, waardering voor 'deugdzaamheid', het idee dat kunst verheffend moet zijn en een ethisch doel moet dienen, systemen om dankbaarheid te tonen, geestelijk oefenen, samenzang en troostrijke rituelen. Hij roept op om te redden wat mooi, ontroerend en wijs is uit alles wat niet langer voor waar wordt gehouden. Hieronder volgen enkele uitwerkingen hiervan.

De eredienst of mis ontbindt de economische en sociale subgroepen waarin we gewoonlijk verkeren en laat ons deel uitmaken van het grotere geheel dat de mensheid is. Hier worden innerlijke waarden als liefde en behulpzaamheid aangeprezen in plaats van uiterlijke kenmerken als geld en macht. Ze neemt de angst weg dat er op ons wordt neergekeken en dat we van vriendschap verstoken blijven als we onze standen en titels opgeven. Ze spoort ons aan onze hoogmoed opzij te zetten en vermindert ons normale angstige egoïsme. Ze leert ons te aanvaarden hoe diepgeworteld onze destructieve, antisociale neigingen zijn. Ze biedt rolmodellen (Franciscus van Assisi, Florence Nightingale, Moeder Theresa, Albert Schweitzer, Martin Luther King) met een andere moraal dan filmsterren, zangers en sporters. [Bot: 32-39,63,93]

In onze samenleving wordt een scherpe scheidslijn gemaakt tussen gedrag dat aan de wet onderworpen is (bijv. stelen) en gedrag dat onder de persoonlijke moraal valt (bijv. treiteren in een relatie). Opmerkingen over het gedrag van anderen worden beantwoord met 'Waar bemoei je je mee?' Toch is het wijs te accepteren dat ook wij volwassenen baat hebben bij basale begeleiding die we zo vanzelfsprekend aan kinderen en huisdieren bieden. Moderne huwelijken laten goed zien welke problemen het ontbreken van een moreel kader meebrengt. Religies weten dit en bieden ons bij het ceremoniële begin van het huwelijk een publiek aan dat helpt om in het goede te volharden. Het christelijke en joodse geloof stellen het huwelijk niet voor als een door subjectief enthousiasme ingegeven en beheerste verbintenis, maar als een manier waarop een individu met de hulp van een goede partner onder goddelijke begeleiding een volwassen positie in de maatschappij kan innemen en een volgende generatie kan opvoeden en grootbrengen. De oorsprong van religieuze ethiek moet wel liggen in de pragmatische behoefte van de vroegste gemeenschappen de gewelddadige impulsen van hun leden te beteugelen en om hun daaraan tegengestelde neigingen als saamhorigheid en vergevingsgezindheid bij te brengen. [Bot: 71-77,182]

De christelijke pedagogiek is er altijd in de eerste plaats op gericht geweest onze ziel te koesteren, gerust te stellen, te troosten en de weg te wijzen. Het hoger onderwijs heeft twee missies: leren hoe de kost te verdienen en leren hoe te leven. De tweede doelstelling wordt echter vaag gelaten en niet getoetst. Daarmee is met de ontkerkelijking een wezenlijk onderdeel van het onderwijs verloren gegaan [Bot: 103-111]. De Botton betoogt dat hetzelfde geldt voor de kunst en de architectuur. "Hoewel musea ons voorwerpen laten zien die werkelijk van belang zijn, lijken ze toch niet in staat te zijn deze op efficiënte wijze in verband te brengen met de behoeften van onze ziel." [Bot: 203]

In het Bijbelboek Job brengt God Job er met nogal hardvochtige middelen toe zijn nietigheid in het licht van de eeuwigheid te erkennen en het hoofd te buigen voor de in moreel opzicht onverklaarbare tragedies die het leven meebrengt. Twee millennia later raadde Spinoza ons aan om ons erin te bekwamen onze wil aan de wetten van het heelal te onderwerpen, ook als die in strijd lijken met onze eigen bedoelingen. Religie ziet beter dan filosofie dat het niet voldoende is om zulke ideeën in boeken uiteen te zetten. Zij heeft dan ook geheugensteuntjes ingevoerd om ons er regelmatig aan te herinneren: het gebed en de wekelijkse dienst. [Bot: 192-195]

Alain de Botton besluit zijn boek met de conclusie dat de wijsheid van godsdiensten alle mensen toebehoort en dat sommige aspecten van religies te nuttig, doeltreffend en intelligent zijn om alleen aan gelovigen over te laten [Bot: 306].

5.2. De nieuwe filosofie volgens Ferry

Ferry [Fer: 67-68] stelt dat liefde het kernpunt dient te zijn van een filosofie voor de huidige tijd. Hij bedoelt daarmee de wijsheid van de liefde die de ander alle ruimte gunt, hem laat leven en vrij laat: de ware liefde. 'Houden van je vijanden' doe je niet omdat het je vijanden zijn, maar omdat het medemensen zijn wat ze ook doen en zelfs als ze zich misdragen.

Welke wereld zullen we nalaten aan hen van wie wij het meest houden, namelijk onze kinderen, en algemener gezegd aan de jongeren, aan hen die na ons komen? Volgens Ferry is dit het enige nieuwe politieke vraagstuk sinds twee eeuwen. In zijn boek werkt hij de consequenties van dit vraagstuk uit op het gebied van de politiek, de kunst en de opvoeding. Als oud-minister van Onderwijs, Wetenschap en Jeugdzaken van Frankrijk schrijft hij daarbij met verstand van zaken. [Fer: 101]

'Handel zo dat de gedachte achter je handeling kan worden toegepast op degenen van wie je het meeste houdt.' Deze variant op de bekende gulden regel niet als een natuurwet, maar uit liefde. Is dat utopisch? vraagt Ferry zich af. Waarschijnlijk wel, maar deze utopie is wel uitsluitend opbouwend. Juist omdat deze nieuwe filosofie, Ferry noemt het 'het tweede humanisme', wereldlijk en gesecculariseerd is en de secularisatie het mogelijk maakte dat de mens zich ging ontplooien, is het wellicht het enige wereldbeeld dat wordt geïnspireerd door een utopie die niet zwanger gaat van nieuwe rampspoed (zoals godsdienstoorlogen, communisme en fascisme). In de Bergrede spreekt Jezus over de tien geboden en zegt hij dat hij gekomen is om de wet te vervullen. Als ze door de liefde wordt vervuld, verliest ze haar dwingende karakter. Dat is het door Jezus bedoelde 'Koninkrijk der hemelen'. [Fer: 242-245]

5.3. Een pleidooi voor vriendschap

Dit onderdeel is gebaseerd op Dohmen's boek 'Over de onverschilligheid', zie [Doh: 15-16, 264-276, 284]. Dohmen is docent aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Levenskunst is om minstens twee redenen hard nodig. We willen de zaak goed in de hand houden en goed omgaan met tegenslag. Maar we willen ook dat ons leven meer is dan een routineuze aangelegenheid. Het moet ergens over gaan, anders is ons leven niet geslaagd. Daarom moeten we leren een goed leven te leiden.

Levenskunst is een individuele aangelegenheid; je moet een relatie aangaan met jezelf en jezelf een goed leven bezorgen. Tegelijkertijd doe je dat natuurlijk met anderen: partners, collegae, kennissen en vooral met vrienden. Maar vriendschappen dienen tegenwoordig vooral het nut en het genot. Daardoor wordt de authentieke vriendschap uit het oog verloren.

Echte vriendschap vormt samen met zelfzorg de basis van een sociale ethiek, waarin vrienden elkaar in bescherming nemen tegen het noodlot en het ehech, en daadwerkelijk bijdragen aan elkaars zelfvervulling. Voor echte vriendschap zijn deugden nodig als betrokkenheid, betrouwbaarheid, moed en zelfrespect.

Vrijheid is een wezenskenmerk van vriendschap. Vrienden zijn in vrijheid een band met elkaar aangegaan. Vrienden kunnen op elkaar rekenen, maar in tegenstelling tot geliefden niet over elkaar beschikken. Ze delen geen agenda. Zelfredzaamheid is een belangrijk uitgangspunt. Vriendschap verwijst naar een omgangsvorm die door een eigen structuur wordt gekenmerkt. Kenmerken van vriendschap zijn vrijheid en openheid, wederkerigheid, moed om je kwetsbaar op te stellen en de ander tegen te spreken, een gedeelde activiteit, exclusiviteit en een private sfeer. Ze moeten worden onderhouden. Men houdt van de ander omwille van de ander. De echte vriendschap wordt gekenmerkt door een belangeloze liefde. (Belangeloos niet in de zin dat de vriendschap niet belangrijk voor je is, maar dat de vriendschap zelf het belang is en niet wat de ander jou teruggeeft.) Alleen echte vriendschap voert tot waar geluk.

5.4. De toekomst van Het Apostolisch Genootschap volgens George Gelauff

Dit onderdeel is gebaseerd op [Gel: 58-60].

Zoals veel kerkgenootschappen bevindt Het Apostolisch Genootschap zich demografisch in een lastige situatie. De inherente onzekerheid over de toekomst houdt in dat geen eenduidige beleidslijnen uit te zetten zijn. Een kracht van Het Apostolisch Genootschap is dat het niet dogmatisch is. Hierbij de juiste richting kiezen vraagt bij uitstek opmerkingsgave waarheen de stroom zich wendt en een overeenkomstige strategische visie.

Sterk teruglopend ledental is op lange termijn alleen te beperken door jeugd meer te betrekken bij het genootschap en door meer zij-instroom. Dat vergt gericht wervingsbeleid. Daarnaast kan de interesse van niet-actieve sympathisanten tot uiting komen in deelname aan tijdelijke projecten, een jaarlijkse ontmoetingsdag of virtuele contacten. Een grotere externe oriëntatie is een robuuste optie. Dit kan bereikt worden door netwerken op te bouwen die openheid en omgaan met andersdenkenden ondersteunen.

Pastorale zorg richt zich meer op ouderen. Omdat inkomensongelijkheid zal toenemen, zal er ook meer sociale problematiek bij apostolischen voorkomen. Het is de vraag of de gewenste pastorale zorg nog door vrijwilligers geleverd kan worden. Professionalisering is hier mogelijk gewenst.

De interactie tussen centraal en decentraal bestuur kan toenemen door wederzijds leren te versterken. De weg daartoe is om op centraal niveau voldoende capaciteit in te zetten voor strategische verkenningen, voor leren uit plaatselijke experimenten, voor uitwerking daarvan tot ontwikkelingslijnen en voor ondersteuning van implementatie van die lijnen. Versterking en deels professionalisering van de strategische functie is daarmee een robuuste optie.

5.5. De toekomst van Het Apostolisch Genootschap volgens Dick Janknegt

Pas toen ik met de revisie van dit artikel bezig was, las ik het artikel [Jan] van Dick Janknegt, die apostolisch is. Het heeft een zekere overlap met mijn artikel. Ik citeer hier zijn conclusie.

“De samenleving staat voor een reeks enorme uitdagingen. De snelheid waarmee de kennis van technologie en biologie toeneemt, en daarmee de mogelijkheden om in de basis van het leven in te grijpen, maakt dat we in steeds hoger tempo voor ethische keuzen komen te staan. Daarbij is een star theïstisch gedachtegoed naar mijn mening volstrekt ontoereikend en achterhaald. Maar mensen hebben elkaar wel nodig, dus er moeten bruggen worden geslagen. Bruggen die er misschien toe kunnen leiden dat men de moedige weg durft in te slaan van de heroverweging van eeuwenoude standpunten. Omdat het moet. En omdat aan de overkant van de brug een prachtige perspectief lonkt van schoonheid in schepping. Van de mens die zich kwetsbaar weet, naar zijn ziel durft te luisteren, en beseft dat de toekomst van het scheppingsproces op aarde in grote mate in zijn handen ligt.

Het Apostolisch Genootschap kan een rol spelen in dit proces, vanuit het gelukkig breed gedeelde uitgangspunt dat we als mens verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van onze wereld, en dat we die verantwoordelijkheid elke keer weer opnieuw moeten invullen. Zijn we daarmee ‘ongelovig’? Ik dacht van niet. Geloof in de intrinsieke goedheid van de mens, geloof in de kracht van de evolutie, die ons heeft uitgerust met talenten als liefhebben, empathie en compassie, zit mij, en misschien ook u, in de genen. Geloof in de vrije wil van de mens, en daarmee de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen. Misschien lukt het om afstanden te overbruggen, om daarbij de waardevolle elementen van de religie te behouden en verder te ontwikkelen.

We leven in een fantastische tijd. Er zijn ontwikkelingen die angst inboezemen, maar er is ook veel dat vertrouwen in de toekomst rechtvaardigt. Het overbruggen van tegenstellingen is in mijn ogen geen modieuze hobby, maar noodzakelijk voor het voortbestaan van de mens. Reden om de handen uit de mouw te steken voor mensen, wel of geen atheïst, die geloven dat de toekomst niet vastligt, maar voor een belangrijk deel in de handen van mensen ligt. Mensen die keuzen kunnen maken, en zich daarvoor verantwoordelijk voelen. Mensen als u en ik, ambassadeurs van het moderne geloof.”

Deel 6: Een agnostische geloofsgemeenschap als uitkomst

Na alle citaten en samenvattingen in de voorgaande delen, zal ik (de auteur) in dit deel mijn conclusies en opvattingen beschrijven. Ik ben daarbij weliswaar sterk beïnvloed door Dick Vat en andere leden van de gespreksgroep Quo Vadis, maar het betreft mijn persoonlijke standpunt en ik ben dan ook alleen verantwoordelijk voor het geschrevene.

6.1. Synthese van de voorgaande delen

Zoals in 2.1 valt te lezen, stond van de 4^e tot de 17^e eeuw filosofie in dienst van de theologie. Theologie was in die tijd de studie en interpretatie van de Bijbel. In die lange periode werden de antwoorden op levensvragen gevonden in de door God in de Bijbel gegeven waarheden. We kunnen ons nauwelijks voorstellen dat tradities rond huwelijk, gezin en dorpsgemeenschappen zoals in 2.2 beschreven tot 200 jaar

geleden nog gewoon waren. De achterliggende eeuwen is het wereldbeeld van de West-Europese mens ingrijpend veranderd onder invloed van wetenschap, techniek en filosofie. Dit heeft grote invloed gehad op de inhoud en vorm van religieuze beleving en op de maatschappelijke rol van godsdiensten. Door het verlies van geloof in vaste waarheden, moet de hedendaagse mens zelf antwoorden zoeken op vragen als: Waarom ben ik op aarde? Wat is de zin van mijn leven, ofwel, welke zin geef ik aan mijn leven? Hoe moet ik omgaan met angsten en lijden? Hoe word en blijf ik gelukkig?

Het is dan ook begrijpelijk dat ook niet-kerkelijken zoeken naar houvast en spiritualiteit. In een onderzoek van 2006/7 [CBS1] zei nog geen 40% aangesloten te zijn bij een kerkgenootschap of godsdienstige groepering en bezocht slechts 16% regelmatig kerkdiensten of andere godsdienstige bijeenkomsten. Tegelijkertijd gaf ruim 60% van de ondervraagden aan zichzelf (eigenlijk of beslist) als een gelovig mens te beschouwen, geloofde eveneens 60% in een god of hogere macht en noemde 55% het christendom als de levensbeschouwelijke stroming waar ze zich het meest verwant mee voelden. Ook op andere wijze blijkt de behoefte aan antwoorden op levensvragen, zoals uit het succes van het blad *Happinez* met een oplage van rond 200.000.

Het is opmerkelijk dat apostolischen religieus zijn zonder heilige Schriften, een goddelijke openbaring of andere veronderstelde bovennatuurlijke macht. Volgens de aan het begin van dit artikel door Bieri gegeven definitie is dat seculier. Iedere apostolische staat het vrij om te geloven in een persoonlijke God, een hiernamaals of reïncarnatie, maar in de verkondiging speelt het geen rol. Het gaat om de visie op het leven en de wijze van leven, getuige ook het motto 'in liefde werken aan een menswaardige wereld'. Voor apostolischen bevat het leven zelf in Nederland en vergelijkbare landen voldoende elementen om gelukkig te zijn en zin aan het leven te geven. Het gaat het erom anders naar de wereld te kijken, zin aan je leven te kunnen geven, dankbaar te zijn voor wat er is, en te leven met liefde voor alles wat je omringt. Dit niet door alles door een roze bril te bekijken, maar in de overtuiging dat in het menselijke verkeer in ons deel van de wereld ongelukken en misstanden de uitzonderingen zijn en goedwillendheid, vriendelijkheid en respect de regel.

Zoals uit onderdeel 4.1 blijkt, vindt in Nederland ontkerkelijkheid in snel tempo plaats. Dit betreft ook de vrijzinnige richtingen en gaat gepaard met veroudering van het ledenbestand, zoals ook in onderdeel 4.2 aangeduid wordt. Bij Het Apostolisch Genootschap ziet men, mogelijk met enige vertraging, dezelfde ontwikkeling. In 1946 waren er ruim 29000 lidmaten die praktisch allemaal ook ten minste eenmaal per maand aan een gemeenschapsactiviteit deelnamen. Tegenwoordig wordt over 16000 lidmaten gesproken.

Overigens is er geen reden om schamper over deze getallen te doen. Van de vijf door Tillema onderzochte vrijzinnige groeperingen maken apostolischen de helft uit [Til:216]. Bovendien zijn apostolischen relatief actief in de deelname aan activiteiten en is de gemiddelde leeftijd van apostolischen vergeleken met de vier andere nog laag [Til:19]. Volgens [Til: 129,190] gaat van de katholieken 7 procent regelmatig naar de kerk, voor de protestanten ligt dat tussen 20 en 30 procent. Dat laatste percentage geldt ook voor de vrijzinnigen met de doopsgezinden (tussen de 40 en 50 procent) en apostolischen (tussen 70 en 80 procent) als uitzonderingen. Het Humanistisch Verbond had in 2012 ongeveer 13000 leden [Hum] en hun actieve betrokkenheid bij het verbond zou wel eens aanzienlijk minder kunnen zijn dan dat van apostolischen.

Het lid zijn van een relatief kleine organisatie maakt het tot een bewuste keuze. Daarom is de werkkraft van kleine organisaties vaak veel groter dan het aantal doet vermoeden. Het zou dan ook verkeerd zijn het belang van een organisatie alleen af te meten aan het aantal leden.

De geschetste ontkerkelijking roept wel de vraag op of er nog bestaansrecht en behoefte is aan (vrijzinnige) kerkgenootschappen. Voldoet de boodschap nog wel? Hier doet zich een wonderlijk fenomeen voor.

In de eerste plaats blijkt uit onderdelen 1.1 en 1.2 een voortdurende beweging in de oorspronkelijk christelijke godsdiensten. Er vindt een transitie plaats van een almachtige God die ingrijpt in het scheppingsproces waarbij de mens zondig is naar een meer abstract godsbeeld en een zelfbewuste mens die zoekt naar zingeving. Daarmee gepaard gaat een transitie van dogmatische preken in een hiërarchische organisatie naar vrijzinnige ontmoetingen in netwerkorganisaties. Een steeds groter deel van de bevolking wil in vrijheid zijn eigen keuze maken. Je ziet bij pastores als Klaas Hendrikse [Hen] en Carel ter Linden [Lin] dat godsdienstige overtuigingen die eeuwenlang opgeld deden worden losgelaten en door andere worden vervangen (zie 1.3). Dit wordt ook geïllustreerd door het verkoopsucces van hun boeken.

In de tweede plaats tonen onderdelen 2.1 en 2.2 aan dat er in de filosofie een tendens is om na de rationale benadering van de verlichting steeds meer emoties en gevoelens bij de beschouwingen te betrekken. Joep Dohmen ziet levenskunst vanuit het oogpunt van het leven dat goed is voor jezelf, en komt daarbij uit op het belang van 'onbaatzuchtige' vriendschap (zie 5.3). Het boek van Luc Ferry [Fer], zie 5.2, maakt duidelijk dat er een stroming in de filosofie is die de liefde centraal wil stellen, niet alleen in het persoonlijke leven, maar ook in het publieke bestel. Ook het Handvest voor Compassie wijst in deze richting.

Kennelijk ontmoeten religie en filosofie elkaar hier. Misschien wel uit de ervaring die door Hal David als volgt als liedtekst is verwoord:

*Lord, we don't need another mountain,
There are mountains and hillsides enough to climb,
There are oceans and rivers enough to cross,
Enough to last 'til the end of time.*

*What the world needs now,
Is love, sweet love,
It's the only thing that there's just too little of.
What the world needs now,
Is love, sweet love,
No, not just for some but for everyone.*

Het zou niet goed zijn om de waardevolle elementen van godsdiensten of de waardevolle elementen van de filosofie te onderschatten, maar ze komen pas tot hun recht als we onze angsten en onzekerheid enerzijds en ons macho-vertoon en egoïsme anderzijds durven los te laten, omdat er in onszelf en in onze omgeving voldoende liefde en respect is. Het is nodig dat we onze kwetsbaarheid erkennen, die van de ander herkennen en zo tot samenwerking komen.

Ik beschouw apostolischen noch als filosofen noch als humanisten. Het gaat hen namelijk niet in de eerste plaats om de visie, maar om de inspiratie en spiritualiteit, precies de door Tillema in onderdeel 1.4 genoemde redenen voor vrijzinnigen om naar de eredienst te gaan. Overigens dient die inspiratie en spiritualiteit wel functioneel te zijn en aan een mooie levenshouding bij te dragen. De door de Botton in onderdeel 5.1 genoemde elementen die met de ontkerkelijking verloren dreigen te gaan staan centraal, zoals gemeenschapszin, waardering voor deugden, dankbaarheid, geestelijk oefenen, samenzang en troostrijke rituelen. Teksten worden niet geselecteerd en gewaardeerd omdat ze door God gedichteerd zouden zijn, maar omdat ze helpen om levenssituaties te doorzien en geïnspireerd te worden om goed te handelen. Tot zulke teksten behoren delen uit zogenaamde heilige schriften, zoals de Bergrede en de gelijkenissen van Jezus, naast gedichten, volksverhalen, en boeken van bijvoorbeeld Kahlil Gibran en Etty Hillesum. De kern is dat het er om gaat de gewone en dagelijkse dingen anders te zien en daardoor

anders te beleven. Zo versta ik het gezegde van Jezus: Het Koninkrijk der Hemelen is in u.

Uit onderdelen 3.1 en 3.2 blijkt dat een andere kijk op het leven leidt tot een ander gedrag. De vraag of de mens een vrije wil heeft is eeuwenoud. In sommige godsdiensten wordt geloofd dat de mens voorbestemd is. Deze zogenaamde predestinatieleer sluit een vrije keuze uit. De strijd tussen voor- en tegenstanders van de vrije wil zal nooit beslist worden. Zelf geloof ik dat de mens een vrije wil heeft, maar dat die vrijheid beperkter is dan de meeste mensen denken.

Ik meen dat de vermeende tegenstelling tussen verstand en gevoel op een misverstand berust. Dit thema is uitgewerkt door Ap Dijksterhuis [Dij]. Alles wat ik denk vindt zijn oorsprong in mijn onbewuste en gaat gepaard met gevoelens. Zelfs een (zeer rationele) wiskundestelling komt voort uit mijn intuïtie en gaat gepaard met een gevoel of ik haar bewijzen kan. Door na te denken ben ik in staat ingevingen te transformeren in beweringen. Mijn bewustzijn kan me helpen om om te gaan met mijn gevoel; als ik er afstand van kan nemen, ze bewust kan observeren, hoef ik me niet te laten meeslepen door mijn emoties. Dat kan overigens alleen als het verstand daarvoor getraind is. Daarom is onderwijs zo belangrijk. Anderzijds heeft mijn bewustzijn weer invloed op mijn gevoelens. Daarbij is voor een harmonieus en zinvol leven een evenwicht vereist tussen het eigenbelang en het belang van de ander.

Wat me treft in de in 3.1 beschreven experimenten is dat mensen die in de vrije wil geloven positiever in het leven staan dan zij die er niet in geloven. Tegenstanders van de vrije wil zullen zeggen: "Het is nu eenmaal ingebouwd dat positief ingestelde mensen in de vrije wil geloven en negatief ingestelde mensen niet." Maar voor de mensen die in de vrije wil geloven zijn de experimenten betekenisvol. Het in 3.2 beschreven gevangenisexperiment onderstreept dat het moeilijk is om onafhankelijk van je omgeving te kiezen. Dit alles betekent dat als je positief in de wereld wilt staan, het helpt om positieve teksten te lezen, in goed gezelschap te verkeren, te luisteren naar muziek die je een goed gevoel geeft, van de natuur te genieten, enzovoort.

We mogen blij zijn met onze pers die voortdurend bezig is om misstanden in de maatschappij op te sporen en aan de kaak te stellen. Dat blijkt telkens hard nodig te zijn en zuiverend te werken. Ook het nieuws dat ons uit andere landen zoals uit het Midden-Oosten bereikt, stemt niet vrolijk. Toch komt dit alles voort uit het gevoel van mensen dat het beter kan. Zij beginnen een opstand waarna anderen helaas de macht grijpen of met geweld verdedigen. We moeten daarbij niet onze ogen sluiten voor de neveneffecten van de zo ontstane mediacultuur, namelijk de negatieve invloed op het vertrouwen van mensen in de maatschappij en daardoor de neiging om zich in een eigen kring terug te trekken en daar welvaart, vermaak en geluk te zoeken.

Uit onderdeel 4.3 blijkt dat geloofsgemeenschappen hier een tegenwicht aan bieden. In de filosofie overheerst een intellectuele benadering, zelfs van emoties en verwondering, dankbaarheid en geluk. Zoals Ferry in zijn boek betoogt, is ook in het onderwijs de nadruk op kennisvermeerdering komen te liggen en ook daar wordt niet systematisch en regelmatig gewerkt aan het wekken van verwondering en gevoelens van dankbaarheid, en het beheersen van emoties. Dat gebeurt wel in geloofsgemeenschappen. Als religies de wetenschap en logica respecteren, behouden ze een enorm werkterrein, het positief beïnvloeden van het gevoelsleven van mensen. Iemand zei eens: filosofen stichten scholen, religies stichten gemeenschappen.

Mijn conclusie is dat er behoefte is aan gemeenschappen (in ruime zin) die de leden inspireren tot een positieve levensinstelling. Dat kunnen ook internetgemeenschappen zijn (vergelijk 4.2). Het gaat om een bezielende, spirituele werking zonder dat in de verkondiging een beroep gedaan wordt op

bovennatuurlijke verschijnselen en gebeurtenissen. Zulke gemeenschappen noem ik spiritueel, omdat het gaat om het één-voelen met het universum, de inspiratie en het verantwoordelijkheidsgevoel, dat alles gebaseerd op een universele liefde. Essentieel is dat de deugdzaamheid en gezamenlijkheidszin van de leden van binnen komt en niet ontstaat door sociale dwang of hoop op beloning.

In de bijlage geef ik enkele omschrijvingen van begrippen die in godsdiensten met God worden geassocieerd, en kerkelijken en seculieren kunnen helpen om over verwondering en zingeving te communiceren.

6.2. Het Apostolisch Genootschap in de 21ste eeuw (vergelijk 5.4 en 5.5)

In dit onderdeel zal ik, om helder te zijn, de woorden God, religie, ziel en hun afgeleiden zo veel mogelijk vermijden. Niet dat ik iets tegen deze woorden heb, maar ze worden zo verschillend verstaan.

Het ontstaan van de apostolische beweging omstreeks 1830 paste in de romantiek, als een reactie op de verlichting met zijn rationele benadering. De nadruk werd aanvankelijk gelegd op de emoties met al of niet door de Heilige Geest ingegeven visioenen en profetieën. Zoals uitvoerig in [Bra] beschreven, zie ook 1.2, kwam de nadruk in de apostolische opvattingen in de loop der tijd steeds sterker te liggen op een liefdevolle levensstijl in het hier en nu. Resten van de aversie jegens rationaliteit komt men in het genootschap nog wel incidenteel tegen, bijvoorbeeld in het artikel van Christine Mallon [Mal] die schrijft: "Ik ervaar afstand en oordeel als ik leef vanuit mijn denken. Ik ervaar heelheid en verbondenheid als ik leef vanuit mijn ziel."¹ Zoals ik in 6.1 heb uitgelegd beschouw ik dit als een misvatting over het denken. Mijn ziel kan ook vervuld zijn van woede, haat, wreedheid, wrok of wrevel. Even denken kan dan voorkómen dat ik dingen doe waar ik later spijt van krijg. Mallon geeft ook aan waarom ze zo'n positief gevoel kreeg. Ze keek namelijk naar haar drie dagen oude zoon. Veel ouders zullen het gevoel herkennen van verwondering en verbondenheid met de essentie van het leven bij het zien van hun pasgeborene. Ik heb dit artikel juist geschreven om aan te geven dat het bewust beïnvloeden van het onbewuste naast het sterken van het bewustzijn een belangrijke taak van Het Apostolisch Genootschap dient te zijn. Dus een samengaan van beleven en denken.

Binnen het genootschap is er veel erkenning voor de waarde van kennis en wetenschap. Apostel L. Slok zei al dat geloof nooit in tegenspraak mag zijn met de wetenschap. Door het genootschap uitgegeven boeken [Hir, Hor2, Bra] getuigen van die erkenning. De huidige apostel is doctor in de geneeskunde [Wie]. Sinds meer dan tien jaar worden populairwetenschappelijke lezingen gehouden en ook het bestaan van de rubriek Verdieping is een teken van erkenning van de waarde van denken en kennis.

Het is opmerkelijk hoe een aanvankelijk anti-rationele godsdienst geëvolueerd is tot de meest vrijzinnige geloofsgemeenschap van Nederland. Preciezer lijkt het me te spreken van een agnostische² geloofsgemeenschap. Agnostisch omdat in de verkondiging geen beroep wordt gedaan op geloofswaarheden die bovennatuurlijk zijn. Geloofsgemeenschap, omdat een gemeenschap van mensen gevormd wordt die, vanuit het besef deel te zijn van een ondeelbaar universum en daaruit voortvloeiend gevoel van verbondenheid ermee, geloven dat elk mens de mogelijkheid heeft om te werken aan een samenleving waarin elk mens wordt gerespecteerd in zijn eigenheid en de gelegenheid krijgt om zijn talenten te

¹ Christine Mallon schrijft me dat ik haar tekst verkeerd geïnterpreteerd heb. Haar intentie was te ageren tegen de waardering van het verstand boven het gevoel.

² Het begrip agnosticisme is afkomstig van de Griekse filosoof Protagoras (5e eeuw v.C.): "De mens is de maat van alle dingen, van het zijnde dat het is en van het niet-zijnde dat het niet is." Over de goden zegt hij dat het menselijk leven te kort is om te kunnen bepalen of ze al dan niet bestaan.

ontplooiën, en daaraan een eigen verantwoordelijkheid verbindt om daaraan bij te dragen. Dick Janknegt heeft dit geloof in 5.5 mooi verwoord.

Het is treffend dat zowel Ferry als het genootschap (gezien het motto 'in liefde werken aan een menswaardige wereld') bij de liefde uitkomen. Het gaat dan om de liefde voor alles wat is, de universele liefde. Voor een apostolische is die liefde direct gekoppeld aan verantwoordelijkheid, zoals Levinas dat treffend uitgewerkt heeft. De filosoof Levinas beschrijft mens-zijn als uitverkiezing tot verantwoordelijkheid, een lastige uitverkiezing. Dat is bijzonder, omdat verkiezing meestal wordt opgevat als een privilege, een bevoorrechtting. Levinas omschrijft met het woord 'uitverkiezing' vooral een verplichting (jegens anderen), een verplichting die als het ware groter wordt naarmate 'ik' er meer gehoor aan geef. Toch hoeft de mens daar niet aan te bezwijken, integendeel. Het gaat Levinas niet om wat mensen zouden moeten, maar om wat mens-zijn is. Het is de andere mens die mijn menselijkheid tevoorschijn roept. En die medemenselijkheid blijkt me pas echt vrij te maken (tekst gebaseerd op [Meu:3]).

Daarnaast biedt het genootschap de mogelijkheden om te voorzien in die faciliteiten die volgens de Botton met de ontkerkelijking dreigen te verdwijnen. Apostolische gemeenschappen geven de mogelijkheid om met een bredere laag van de bevolking dan waar men dagelijks mee te maken heeft, om geestelijk te oefenen, samen te zingen, en troostrijke en vreugdevolle rituelen te beleven. Liefde en behulpzaam zijn worden aangeprezen, kwetsbaarheid en minder fraaie eigenschappen van mensen worden besproken. Door deze onder ogen te zien en te erkennen en van elkaars ervaringen te leren, leer je beter met het leven om te gaan. Het genootschap lijkt dan ook in deze tijd in een goede positie te verkeren om in de genoemde behoeften van mensen, kerkelijk dan wel seculier georiënteerd, te voorzien.

Het beleven van een veilige omgeving in een gemeenschap vermindert angsten en eenzaamheid. Het is belangrijk dat de nadruk ligt op de in de vorige alinea genoemde aspecten en dat deze ingebed worden in gevoelens van liefde, veiligheid, verwondering en dankbaarheid. In de weekbrieven en liedteksten ligt de nadruk op een levenshouding vanuit liefde, ook al is de verwoording vaak ontleend aan vroegere opvattingen vanwege het daarbij opgeroepen gevoel. Het huidige nogal gesloten functioneren van apostolische gemeenschappen past in de praktijk overigens meer bij wat in 5.3 geschreven is over vriendschap dan bij dat van universele bruggenbouwer. Dat geldt op een ander niveau ook voor het genootschap als geheel. Hieronder vermeld ik wat ik als een ontwikkelingsrichting van het genootschap zie om vitaliteit te behouden.

De eredienst, elke zondagmorgen, vervult een centrale rol in het genootschap. Het is indrukwekkend wat voorgangers telkens weer opbrengen, vaak naast een dagelijkse werkkring. Men kan kritiek hebben op het gebrek aan diepte en spiritualiteit in erediensten, maar veel meer kun je niet verwachten. Ik geloof niet dat de huidige tendens om de actieve deelname aan de eredienst te verbreden de gehoopte toename van betrokkenheid zal brengen. Het bergt wel het gevaar in zich van grotere oppervlakkigheid. Voor vele, veelal ouderen, voldoen de huidige erediensten in hun behoeften.

Zoals vermeld heeft het genootschap een traditie van geslotenheid met als risico zelfingenomenheid. In 1.2 werd bij apostel L. Slok al de belangrijke functie vermeld die hij zichzelf toedichtte. Tekenend vind ik dat er een mannenkoorlied was waarvan de tekst begon met de woorden "Mensheid hoort, het is aanwezig wat u nooit meer hongeren doet", maar dat alleen elkaar werd toegezongen. Hoe kon de mensheid het horen, afgezien van de reeds ingewijden? Als je de 'standaard-activiteiten' van een apostolische gemeenschap beschouwt (eredienst, zangkoor, jeugdkoor, meisjeskoor, kinderkoor, jeugdkringen, schoonmaken, aandacht voor ouderen en zieken, kerstgeschenken maken voor de kinderen, kerstdeclamatorium, kerstmusical), dan zijn dat allemaal interne activiteiten.

Externe betrekkingen worden wel als speerpunt genoemd, maar de activiteiten van gemeenschappen op dit gebied worden vrijwel overal door maar enkelen gedragen. Het wordt zelfs 'werken in de wereld' genoemd alsof de gemeenschap zelf geen deel uitmaakt van de wereld. De laatste jaren is er inderdaad meer aandacht voor externe betrekkingen, maar het is voorlopig nog niet zo dat pastores uit andere geloofsrichtingen in een apostolische eredienst kunnen voorgaan, terwijl dit wel gebeurt tussen de andere vrijzinnige richtingen. Dit heeft ook met de structuur van het genootschap te maken. Die andere richtingen hebben professionele verzorgers die voor hun werk gestudeerd hebben en betaald worden. In het genootschap worden erediensten overwegend geleid door vrijwilligers die op grond van hun gezindheid en geschiktheid gevraagd zijn. Zij staan meestal midden in de maatschappij en spreken meer uit de praktijk van het leven en nauwelijks over de Bijbel. Het maakt de apostolische eredienst enerzijds flexibeler, anderzijds minder professioneel.

De eredienst zorgt evenals het ochtendgebed voor een regelmatige herinnering aan vroegere voornemens om deze waarden in de praktijk te brengen. Het blijkt echter dat deze vormen veel jongeren, en ook een aantal ouderen, niet meer aanspreken. Alain de Botton benadrukt het belang van regelmatig herinnerd te worden aan je goede voornemens, je principes. Het is dus belangrijk om mensen met soortgelijke idealen op een andere wijze te bereiken en te inspireren. Het zou goed zijn om zulke activiteiten ook voor niet-apostolischen open te stellen. Het zorgt voor een bredere visie van de deelnemers enerzijds en een bredere verspreiding van het gedachtegoed anderzijds. Voor jeugd tot zo'n 25 jaar is hierin voorzien door de jeugdkringen; voor de categorie ouder dan 25 jaar niet of nauwelijks.

Als aanvulling op het door de staat betaalde onderwijs, dat op kennisvermeerdering is gericht, past een vorm van ethisch onderwijs aan kinderen en oudere jeugd (vergelijk Hoofdstuk 3 van Ferry [Fer]). Deze dient als doel te hebben om respect voor mens en natuur te leren hebben en de vaardigheden aan te reiken om dit in praktijk te brengen. De apostolische jeugdverzorging met wekelijkse jeugdkringen, kindererediensten, kerstmusical, uitgaansdag en jaarlijkse landelijke samenkomsten voor verschillende leeftijden komt hieraan tegemoet. Het zou goed zijn het open te stellen voor kinderen waarvan de ouders niet apostolisch zijn, al is dat laatste natuurlijk minder gewenst.

Het lijkt me ijdele hoop dat de huidige erediensten door geleidelijke verandering een veel grotere groep deelnemers zouden kunnen aantrekken. Daarvoor is de frequentie te hoog, de beschikbare voorbereidingstijd te weinig, de intensiteit te laag, het woordgebruik te ouderwets en de muziek te eenzijdig. Als je een veel grotere groep wilt aanspreken is iets nieuws nodig. Bijvoorbeeld in elke regio maandelijks een open eredienst, die ook voor de niet-apostolische partners aantrekkelijk is. Dat eist een aanzienlijk grotere voorbereiding en investering dan gebruikelijk voor een eredienst, vroegtijdige aankondiging wie de eredienst zal leiden, professionaliteit in opzet, woordgebruik en uitvoering, naast apostolische ook niet-apostolische muziek, en goed gebruik van beelden. Zulke erediensten zouden voor alle leeftijdsgroepen open moeten staan.

Op plaatselijk en regionaal niveau worden al diverse externe activiteiten ontplooid zoals deelname aan oecumenische erediensten, bijvoorbeeld in de vredesweek, herdenkingssamenkomsten op 4 mei, lid zijn van de Raad van kerken of van een Platform voor religie en levensbeschouwing, organisatie van of deelname aan symposia, en betrokkenheid bij de Dag van de dialoog. Zelf schrijf ik teksten voor wekelijkse radio-uitzendingen op een lokale omroep en leid ik maandelijks kringgesprekken in verzorgingstehuizen. Het vraagt geduld en doorzettingsvermogen om zoiets op te bouwen, maar als het blijkt aan te slaan geeft het ook veel voldoening.

Ik denk dat het tijd is dat Het Apostolisch Genootschap als organisatie zich bewust wordt van zijn kracht, als grootste instelling in Nederland op het gebied van vrijzinnigheid en humanisme. Uitgaande van de expertise die binnen het genootschap en in verwante organisaties aanwezig is, zou het een veel grotere invloed op de Nederlandse samenleving kunnen uitoefenen. Ik denk dan niet aan plannen die groots worden aangekondigd, daardoor hoge verwachtingen wekken en later tot even grote teleurstellingen leiden, maar aan kleine initiatieven met een bevlogen en kundige initiatiefnemer die zorgt voor continuïteit en dynamiek. Zo doet het leven het immers zelf ook! Als zulke initiatieven dan levensvatbaar blijken en in een behoefte voorzien, zouden ze met steun vanuit het Dienstencentrum de gelegenheid moeten krijgen om uit te groeien.

Dit geldt bijvoorbeeld voor ethische vraagstukken. Niet alleen de bekende onderwerpen als abortus, euthanasie en homo's en lesbiennes, maar ook de opvang van vluchtelingen en van mensen die in de gevangenis gezeten hebben. Ik denk dat samenwerking met partijen die verwant denken en hiermee ervaring hebben een tegenwicht kan vormen tegen partijen die het economisch belang centraal stellen bij kwesties die een ethische component hebben. De bankencrisis en milieuvervuiling tonen aan hoe kortzichtig en baatzuchtig economisch handelen op de wat langere termijn grote schadelijke gevolgen kan hebben. Lobby's van grote industrieën, zoals de energiesector, de autosector, de farmaceutische industrie, de wapenindustrie en de sigarettenindustrie lijken soms maatregelen die de duurzaamheid, veiligheid en gezondheid van mensen bevorderen te belemmeren. Bij ethische kwesties, zoals adoptie en euthanasie, verwerven orthodoxe godsdiensten vaak veel publiciteit, maar merk je weinig van groeperingen die andere opvattingen hebben. De wijze waarop standpunten naar voren gebracht worden dient wel van respect voor andersdenkenden en begrip voor andermans argumenten te getuigen.

Op dit moment faciliteert het genootschap bij mijn weten drie stichtingen die naar buiten treden: de stichting J.H. van Oosbreelezing, de stichting Wereldwijd voor Kinderen, de stichting Les Oiseaux Bleus en ook het initiatief 'Maak wat je raakt'. Alleen bij dat laatste wordt met andere organisaties samengewerkt. Geen van vieren voldoet aan de door de Botton genoemde criteria. Het zou goed zijn als het genootschap als geheel ook met haar kernactiviteiten naar buiten zou treden. Ik denk daarbij niet aan het type presentaties waarmee Het Apostolisch Genootschap zichzelf nu op Youtube etaleert, (met het primaire doel leden te werven en (naams)bekendheid te vergroten), maar aan een wekelijkse internetactiviteit in het Nederlands waaraan mensen direct steun kunnen hebben in hun leven, mogelijk zoals de Ted—uitzendingen [Ted], maar liever nog gecombineerd met inspirerende beelden en muziek. Als dit succesvol blijkt te zijn, zou er daarnaast ook een dergelijke wekelijkse uitzending op de televisie kunnen komen. Zulke initiatieven zouden het waardevolle gedachtegoed een bredere verspreiding geven en het ware gezicht van het genootschap naar buiten tonen. Het zou duidelijk maken waar het genootschap voor staat. Hoort en ziet, het is aanwezig wat je niet meer hongeren doet.

Bijlage

Enkele basisbegrippen

Het woord God wordt door apostolischen in uiteenlopende betekenissen gebruikt. Het is daarom goed dat iemand die over God spreekt duidelijk maakt wat hij daarmee bedoelt, zoals Carel ter Linden dat in zijn boek en Peter Korver in zijn artikel doen, zie 1.3. Enkele aspecten die van oudsher met God worden geassocieerd verdienen een belangrijke plaats in onze cultuur.

Ik beschrijf vier begrippen die aansluiten bij de huidige opvattingen binnen Het Apostolisch Genootschap. Het breedste is Almacht. Deelaspecten ervan zijn: Scheppingsmacht, Levensmacht en Liefdesmacht. Macht betekent hier vermogen, dus het vermogen dat aan de basis ligt van alles wat mogelijk is, van het scheppen, van het leven en van de liefde. Het is aan ieder om desgewenst beelden van God hieraan toe te voegen. Ik heb daar zelf geen behoefte aan.

*Almacht.*³ Dat betekent niet dat alles mogelijk is, maar dat het vermogen wordt aangeduid om alles te realiseren wat mogelijk is, dus gebonden aan natuur- en levenswetten. Het gaat om alles wat was, wat is en wat zal zijn, maar ook wat had kunnen zijn. Ik geloof in een vrije wil, in dat mensen zelf kunnen kiezen. De samenleving was anders geweest als mensen in het verleden andere keuzes hadden gemaakt. Dat de holocaust in de Tweede Wereldoorlog heeft plaatsgevonden en dat er in de Sovjet Unie en in China miljoenen mensen zijn vermoord tijdens het bewind van Stalin en de Culturele revolutie is het gevolg van menselijke keuzes en niet aan God te wijten. En zonder Nelson Mandela had de wisseling van het presidentschap in Zuid Afrika heel wat slechter kunnen aflopen. Almacht betreft alle mogelijkheden die hadden kunnen plaatsvinden en is dus veel meer dan de gerealiseerde natuur en samenleving. Een nadeel van dit woordgebruik is dat sommige mensen denken dat Almacht betekent dat je meent dat alles mogelijk is.

*Scheppingsmacht*⁴ is een aspect van de Almacht. De nadruk ligt hier op het constructieve element dat in alles wat we waarnemen te herkennen is. Het is belangrijk te benadrukken dat voor apostolischen de schepping niet een eenmalig, maar een continu proces is. De schepping is kennelijk aan regels gebonden, bijvoorbeeld natuurwetten, en het is de wetenschap die deze principes poogt te ontdekken en beschrijven. Schepping is echter meer dan die principes zelf. Het betreft het wonder dat opbouw mogelijk is. Uit atomen ontstaan moleculen, uit sterrenstof ontstaan sterren en planeten, uit eencelligen ontstaan planten en dieren, uit mensen ontstaan samenlevingen. Afbraak is onderdeel van dit proces, maar het uiteenvallen van minder bruikbare structuren is altijd weer onderdeel van een groter proces om nieuwe structuren te scheppen. De scheppingsmacht is ook in elk mens werkzaam, niet alleen lichamelijk, maar ook geestelijk. Ik herken in mezelf de natuurlijke neiging te zoeken naar harmonie met mezelf en mijn omgeving. Datzelfde zie ik in de mensen om me heen. Daarbij gebruik ik vaardigheden die mij aangeboren zijn of die ik in de loop van mijn leven geleerd heb, maar ben ik ook in staat om nieuwe dingen te creëren. Het genootschap heeft een boek 'Alom Schepping' van Willem Hirs [Hir] uitgegeven waarin uitvoerig op deze materie wordt ingegaan en dat een uitgebreide literatuurstudie bevat. Een nadeel van het gebruik van het woord schepping is dat sommige mensen schepping identificeren met een eenmalige gebeurtenis in het verleden.

³ In de klassieke filosofie van de Stoa wordt gesproken over providentia, voorzienigheid, dat is niet predestinatie, maar het besef dat in alle mogelijkheden is voorzien.

⁴ Dit is in de klassieke Stoa te herkennen als het scheppende vuur (pur technikon) of de scheppende rede (logos spermatikos).

Voor de mens is de *Levensmacht* een belangrijk aspect. Je bent mens zolang je leeft, tussen geboorte en dood; bij het sterven gaat het typisch menselijke verloren. Alles wat we eten is afkomstig van levend materiaal. Voor een volwaardig menselijk leven is contact met medemensen een voorwaarde, maar in de huidige welvaartsmaatschappij levert dat samenleven van mensen ook de grootste problemen op. Een van de grootste wonderen die we kennen is het leven zelf. Zelfs als de wetenschap in staat zou zijn dit wonder op bevredigende wijze te verklaren, zal ze nooit kunnen verklaren waarom er leven bestaat.

Voor het samengaan van mensen is de *Liefdesmacht* essentieel. Het gaat hierbij niet om de profijtelijke of de seksuele liefde, maar om de universele liefde. Daarmee bedoel ik de basale liefde voor alles wat er is. Ook als we uitingen afkeuren, willen we mogelijkheden respecteren als een product van de levensmacht. De liefde stelt ons in staat om barmhartig te zijn, om te vergeven, compassie te voelen en roept respect op voor alles wat is.

Het is niet belangrijk om het woord God te gebruiken. Het voordeel van het gebruik van het woord God voor bovenstaande begrippen is dat de essentie aansluit bij de eigenschappen die eeuwenlang aan (een persoonlijke) God zijn toegeschreven. Het nadeel is dat het begrip God door velen met traditionele beelden wordt geassocieerd. Het is wel belangrijk dat er woorden zijn voor de hierboven beschreven begrippen, zodat men gevoelens van verwondering en ontzag, die veelal met God worden geassocieerd, kan delen. Daarvoor kunnen termen als almacht, scheppingsmacht, levensmacht en liefdesmacht dienen.

Dankbetuiging

Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van enkele zinnen in een e-mail van Dick Vat. Verder dank ik een mij niet bekende referent, Hans Damstra, Rob Does, Karin Engberts, Peter van der Hulst, Arjen van der Kuijl, Christine Tichelaar, Rinus Vlaardingerbroek en in het bijzonder Manfred Horstmanshoff en Lex van Westrenen voor hun opmerkingen over eerdere versies van dit artikel. Ik heb er graag gebruik van gemaakt.

Aantekening

Tegelijkertijd met het schrijven van dit artikel is een groep 'Groei' bezig met een toekomstvisie op Het Apostolisch Genootschap. Die notitie wordt geschreven in opdracht van het bestuur van het genootschap en betreft dus het beleid. Dat moet evenwichtig zijn en daarvoor is een commissie nuttig. Dit artikel betreft de filosofische inhoud. Dat leent zich niet voor een commissie. Beter kunnen individuen hun visie geven. Zulke visies vindt men in [Lee], [Jan] en in dit artikel. Hopelijk volgen nog andere.

Verwijzingen

- [Ali] V.A. Alikin, *De vroegste geschiedenis van de christelijke samenkomst*, rubriek Verdieping 9-4, www.apgen.nl > Wie zijn we? > Verdieping, 2009.
- [Arm] K. Armstrong, *Compassie*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2011.
(Origineel: *Twelve steps to a compassionate life*, The Bodley Head, London, 2011.)
- [Bie] P. Bieri, *Hoe willen wij leven?*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2012.
(Origineel: *Wie wollen wir leben?*, Residenz, St. Pölten, 2011.)
- [Bot] A. de Botton, *Religie voor atheïsten, Een heidense gebruikersgids*, Atlas, Amsterdam enz., 2011.
(Origineel: *Religion for atheists. A non-believer's guide to the uses of religion*, Hamish Hamilton, London, 2012.)
- [Bou] T. Bouman-Komen, *Herrnhutters en apostolischen, een wordingsgeschiedenis van idealen*, rubriek Verdieping 13-3, www.apgen.nl > Wie zijn we? > Verdieping, 2013.
- [Bra] B.L. Brand, *Nieuw licht op oude wegen*, Eburon, Delft enz., 2013.
- [CBS1] *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*, Centraal Bureau voor Statistiek, 2009.
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/953535E3-9D25-4C28-A70D-7A4AEEA76E27/0/2008e16pub.pdf>
- [CBS2] *111 jaar statistiek in tijdreeksen 1899-2010*, Centraal Bureau voor Statistiek, 2010.
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/76A03E00-8D45-498E-9959-9AB7F9FA2DAC/0/2010111jaartijdreeksenpdf.pdf>
- [Dij] A. Dijksterhuis, *Het slimme onbewuste, Denken met gevoel*, Bert Bakker, Amsterdam, 2007.
- [Doh] J. Dohmen, *Tegen de overschilligheid, Pleidooi voor een moderne levenskunst*, Ambo, Amsterdam, 2007.
- [Fer] L. Ferry, *Over de liefde*, De Arbeiderspers, Utrecht enz., 2012.
(Origineel: *De l'amour*, Odile Jacobs, Parijs, 2010.)
- [Gel] G.M.M. Gelauff, *Want er komen andere tijden, Een toekomstverkenning naar Nederland en Het Apostolisch Genootschap in 2040*, Dertiende J.H. van Oosbreelezing, Eburon, Delft, 2011.
- [Gem] Vouwblad 'Gemeenschapsgesprekken. Betekenis en plaats van de apostel, Het Apostolisch Genootschap Baarn, 2004. http://www.apgen.nl/internet-mondiaal/documenten/jeugd/Themabladen/548095/580841/Vouwblad_apostelen.pdf
- [Hen] K. Hendrikse, *God bestaat niet en Jezus is zijn zoon*, Nieuw Amsterdam Uitg., Amsterdam, 2011.
- [Hir] W. Hirs, *Alom schepping*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2009. Ook te lezen als nr. 9-3 van www.apgen.nl > Wie zijn we? > verdieping.
- [Hor1] H.F.J. Horstmanshoff, *Historisch perspectief*, 1992.
- [Hor2] H.F.J. Horstmanshoff, *Bewogen woorden, Klein apostolisch woordenboek*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2011.
- [Hum] <http://www.humanistischverbond.nl/doc/jaarverslaggeving2012.pdf>
- [Jan] D. Janknegt, *Apostolisch en atheïst*, rubriek Verdieping nr. 14-2, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2013.
- [Kor] P. Korver, *Geloven op een bescheiden manier*, rubriek Verdieping nr. 14-1-b, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2014.
- [Lee] P.S.H. Leeflang, *Geloven in de toekomst*, rubriek Verdieping nr. 11-4-a, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping. (Oorspronkelijk verschenen in de bundel 'Religie en cultuur in hedendaags Nederland' uitgegeven door Koninklijke Van Gorcum, 2010.)
- [Len] F. Lenoir, *God?*, Uitg. Ten Have, Utrecht, 2013. (Origineel: *Dieu*, Laffont, Parijs, 2011)
- [Lin] C. ter Linden, *Wat doe ik hier in GODSNAAM, Een zoektocht*, De Arbeiderspers, Utrecht enz., 2013.

- [Mal] C. Mallon, *We are not human beings having a spiritual experience, we are spiritual beings having a human experience*, rubriek Verdieping nr. 14-1-b, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2014.
- [Meu] H. Meulink - Korf, *Een lastige vrijheid: uitverkoren tot verantwoordelijkheid. Over het leven en werk van de filosoof Levinas*, rubriek Verdieping nr. 7-1, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2007.
- [NW] E. Niessen en L. Van Westrenen, *Deel van het ondeelbare geheel. Het Apostolisch Genootschap: een beweging in de samenleving en de wereld van nu*, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 1996.
- [Spi] B. de Spinoza, *Ethica*, Wereldbibliotheek, Amsterdam. (Vertaling: N.J. en G. Van Suchtelen, 8e druk, 2008). (Spinoza leefde van 1632 tot 1677; de Ethica verscheen postuum in 1677)
- [Ted] www.ted.com
- [Tij] R. Tijdeman, *We kennen geen dogma's*, rubriek Verdieping nr. 12-1, www.apgen.nl > intranet > Verdieping, 2012.
- [Til] E.J. Tillema, *Dé vrijzinnigheid*, Bureau Deus, 2013.
- [Vat] D. Vat, *Schepping en evolutie*, rubriek Verdieping nr. 10-1, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2010.
- [VM] D. Vat en M. Middel, *Intelligente evolutie als alternatief naast 'intelligent ontwerp'*, rubriek Verdieping nr. 6-1, www.apgen.nl > Wie zijn we > Verdieping, 2006.
- [VI1] M.T. Vlaardingebroek, *De lange tocht van het kwaad tot de ontdekking van de medemenselijkheid*, rubriek Verdieping 9-2, www.apgen.nl > Wie zijn we? > Verdieping, 2009.
- [VI2] M.T. Vlaardingebroek, *De Bijbel, bron van inspiratie*, rubriek Verdieping 10-5, www.apgen.nl > Wie zijn we? > Verdieping, 2010.
- [Wie] A. Wiegman, *Pediatric implications of heterozygous familial hypercholesterolemia*, proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2003.

© Robert Tijdeman, tijdeman@ziggo.nl

Rob Tijdeman promoveerde in 1969 in de wiskunde aan de Universiteit van Amsterdam. Van 1971 tot 1975 was hij lector, van 1975 tot 2008 hoogleraar wiskunde aan de Universiteit Leiden. In die tijd was hij daarnaast actief in Het Apostolisch Genootschap. Na zijn emeritaat was hij enkele jaren voorganger van de gemeenschap Leiden-1. Toen deze in 2011 opging in de gemeenschap Leiden, legde hij zich toe op externe contacten. Hij is middelpunt van de landelijke gespreksgroep Quo Vadis, eindredacteur van de rubriek Verdieping en schrijft de teksten voor een wekelijkse uitending van de gemeenschap Leiden van Het Apostolisch Genootschap op de Bollenstreekomroep.

15 maart 2014.